



## AMARGI

- 5        **Rožava kliče collective:** Foreword
- 11       **Abdullah Öcalan:** Liberating Life: Woman's Revolution
- 41       **Veronica Maio:** Primary Accumulation Processes in Sumerian Society
- 47       **Matej Kavčič, Marlene Förster:** Revolution in Sinjar
- 85       **Academy of Democratic Modernity:** The opportunities and dangers of World War III
- 119      **Lêgerîn:** Perspectives On Internationalist Struggle Of The Youth In The 21st Century

## ARTICLES

- 153      **Desde el Margen:** Memory and Rebellions in the Area Known as Ecuador
- 165      **Tatjana Rozman:** Memory and Oblivion in Relation to Myth and Silence: Veronika Deseniška as an Example of the Instrumental Function of Myth

## REVIEW

- 188      **Matjaž Zorec:** Theory Without Practice

## AMARGI

- 5        **kollektiv Rožava kliče:** Uvodnik
- 11       **Abdullah Öcalan:** Osvobajanje življenja: ženska revolucija
- 41       **Veronica Maio:** Prvotni akumulacijski procesi v sumerski družbi
- 47       **Matej Kavčič, Marlene Förster:** Revolucija v Šengalu
- 85       **Akademija za demokratično modernost:** Priložnosti in nevarnosti tretje svetovne vojne
- 119      **Lêgerîn:** Perspektive internacionalne borbe mladine v 21. stoletju

## ČLANKI

- 153      **Desde el Margen:** Spomin in upori območja, imenovanega Ekvador
- 165      **Tatjana Rozman:** Spomin in pozaba med mitom in molkom: Veronika Deseniška kot primer instrumentalne funkcije mita

## RECENZIJA

- 188      **Matjaž Zorec:** Teorija brez prakse



# Uvodnik

*Amargi* naj bi bil prvi znani zapis besede za svobodo. V sumerščini je dobesedno pomenila vrnitev k materi – vrnitev k starim matriarhalnim vrednotam, naravi in odvezo od suženjstva, dolga. Na rodovitnem polmeseču se je vzpostavila centralna civilizacija ter z njo patriarhat in na njemu razred in država. Danes se na teh istih rodovitnih tleh in okoliških gorovjih revolucionarno gibanje za svobodo Kurdistana bori proti istim – pet tisoč let starim družbenim problemom, s katerimi se soočamo vsi, tudi mi na Balkanu.

V skladu s tradicijo Časopisa za kritiko znanosti v pričujoči številki nadaljujemo s tematiziranjem avtonomije družbenih gibanj in njihovega organiziranja za doseg osvoboditve onkraj vzpostavljanja novih državnih struktur. Kot smo v lanski številki v fokus vzeli zapatistično gibanje (ki je ravnokar objavilo komunikacije o samorazpustitvi organov ljudske oblasti in začetku popolne reorganizacije), smo tokrat zapopadli kurdsko osvobodilno gibanje ter številko sestavili iz tematsko raznolikih besedil, ki po eni strani analizirajo realnost kapitalistične modernosti, po drugi strani pa odpirajo horizonte svobode. Besedila prihajajo tako iz osvobojenih ozemelj Kurdistana, iz najbolj varovanega turškega zapora (Imrali) in Evrope, proti koncu številke pa se premaknemo v Abya Yalo ter temo zaokrožimo s političnim kolektivom **Desde el Margen**, ki spregovori o **Spominu in uporih območja, imenovanega Ekvador**.

Pričujoči uvodnik pišemo med tem, ko v Ukrajini še vedno divja vojna in Izrael brez večjih nasprotovanj izvaja genocid nad palestinskim ljudstvom. Tudi v Kurdistanu, ki je osrednja tema trenutne številke, je turška država v zadnjih mesecih zaostрила napade v sklopu že več let trajajoče vojne nizke intenzivnosti. V vseh treh omenjenih vojnah je neposredno ali posredno udeležena imperialna zveza NATO, katere članica je tudi slovenska država, ki se tako udeležuje v aktualnih kolonialnih vojnah na robu Evrope. Ob tem ne pozabimo, da so pripadniki Slovenske vojske trenutno prisotni v kar 11 državah na treh celinah. Slovenska država je (tudi prek vojaške participacije) polno integrirana v evroatlantski red, kar se prav tako odraža skozi izjave slovenskega političnega vrha, ki se niti v ločilih ne razlikujejo od mnenj in stališč drugih zahodnih voditeljev

– in voditeljic. Navsezadnje se zahodno uničevanje planeta trenutno odvija pod parolo *ženska zunanja politika!*

O apropiaciji feminističnih sloganov za upravičevanje vojaških intervencij smo v preteklosti veliko brale, prav pred kratkim pa nam je o tem ponovno predavala do vratu krvava Annalena Bearbock, nemška zunanja ministrica, ki je na obisku v Ljubljani zašla tudi v novi Center Rog. Prostor svobode, solidarnosti in ustvarjanja je MOL še na simbolni ravni desakralizirala z dogodkom, na katerem sta bili gostji zunanji ministrici Fajon in Bearbock, seveda prav v času, ko obe aktivno sodelujeta pri etničnem čiščenju Palestine in promoviranju judovskega supremacizma. Za razliko od liberalizma, ki pod krinko feminizma po svetu seje izključno smrt, tematski blok te številke odpiramo z besedilom **Abdullaha Öcalana Osvobajanje življenja**. Avtor, kurdski politični vodja in mislec, že 25 let prestaja zaporno kazen v samici in čeprav je zaprt v Turčiji, gibanje za svobodo Kurdistanu njegovo nesvobodo vidi kot rezultat mednarodne zarote proti kurdskega gibanju, ki se bori za žensko in družbeno revolucijo. Besedilo **Osvobajanje življenja** je kolaž različnih Öcalanovih zapisov na teme vzpostavitve patriarhata, zgodovine zatiranja žensk, njihove osvoboditve ter pomena svobodnega življenja. Ponosni smo, da bomo v kratkem pri ČKZ-ju izdali tudi prevod knjige **Dilar Dirik Kurdsko žensko gibanje**, ki še globlje raziskuje prakso, teorijo in zgodovino kurdskih žensk.

Gibanje za svobodo Kurdistanu razume patriarhat kot izvorno neenakost v družbah, državne strukture pa kot še eno izmed manifestacij in institucionalizacij slednjega. Svoje pojmovanje revolucije gradi na gradnji novih družbenih odnosov, ki težijo k demokratizaciji in ki sami sebe razumejo v antagonizmu z državo. Te teme v pričujoči številki v članku o **Prvotnih akumulacijskih procesih v sumerski družbi** razvija **Veronica Maio**, ki vleče vzporednice med razvojem patriarhata, ekstraktivizma in monopola oblasti med Sumerom, plantažnim kolonializmom in kapitalizmom.

Kako se tovrstna ženska in družbena revolucija izvaja danes in v praksi, nam kaže članek **Revolucija v Šengalu**, ki sta ga za ČKZ pripravila novinarja **Marlene Förster in Matej Kavčič**. Avtorja sta v mesecih, ki sta jih prebila v Šengalu na zahodu Iraka, živela z ljudstvom Ezidov in spremljala razvoj njihove politične samouprave ki je navdahnjena prav z idejami Abdullaha Öcalana. Njuno delovanje ni zanimivo le zaradi arbitrarnega pripora, v katerega ju je za en mesec zaprla iraška oblast, temveč predvsem zaradi dejstva, da gre pri revolucionarnem procesu med Ezidi dejansko tudi za terapevtski proces, v katerega se je vključil velik del ljudstva, nad katerim je t. i. Islamska država leta 2014 izvedla genocid, mnoge ženske pa ugrabila za spolne sužnje v kalifatu. Članek resnično velja brati skozi trenutno dogajanje v Palestini, kjer islamistična gibanja dominirajo nad sicer politično heterogenim odporom, saj se pojavlja vprašanje, kako

vzpostaviti ideološko bazo za samodeterminacijo, ki vključuje tako anihilacijo zionizma kot vzpostavitev samoorganiziranih struktur in kolektivno zdravljenje – ter vse vmes.

Na primerih palestinske administracije ter Ukrajine lahko jasno vidimo, kako državne strukture ne le v času konflikta, temveč v svoji biti le reproducirajo nasilje v imenu vladajočega razreda. Ruska invazija je ukrajinskim oligarhom omogočila popolno uničenje organiziranega delavstva ter razprodajo državnih resursov; suspendirali so še tako plehke inštrumente, kot so parlamentarne volitve. Ravno tako se palestinski družbeno-politični delavci in delavke pogosto bolj bojijo mučenj v zaporih Palestinske avtonomne oblasti kot pa v izraelskih ječah. Palestinska avtonomna oblast brezkompromisno zatira takšne in drugačne proteste na Zahodnem bregu, vključno z delavskim organiziranjem. Kolonialna realnost obeh režimov kaže, da tako imenovana nacionalna suverenost in državna struktura nista nič več kot le obliki za zatiranje ljudi s strani mednarodnega reda.

Tako mora zavrnitvi državnih struktur dominacije slediti zavrnitev mednarodnega reda, ki temelji na vojaški, ekonomski in politični dominaciji Zahoda nad preostankom sveta. Pri tem nikakor ne gre za nasprotovanje »rules-based international order« in želji po geopolitični multilateralnosti, temveč gre za afirmacijo internacionalizma in poizkus vzpostavitve ljudske diplomacije ter solidarnosti, prek katerih se gradi tako imenovano tretjo pot. Pomen tretje poti je presejanje lažnih dihotomij, ki jih (sploh na mednarodnem področju) še najbolj karikira znamenita izjava nekdanjega ameriškega predsednika Georga W. Busha: »Kdor ni z nami, je proti nam«. Nujnost zavzemanja pozicije za eno ali drugo obstoječo stran v aktualnih konfliktih tako doma kot po svetu je brutalna metoda zatiranja mišljenja sveta in družbe onkraj real-politike. V mesecih po začetku etničnega čiščenja Gaze smo v Evropi, predvsem v Nemčiji, priča neverjetni normalizaciji cenzure in političnemu nasilju, ki presega doslej videne intervencije v pravice do zborovanja, organiziranja in mišljenja. Nemška obsedenost z zagotavljanem »varnosti Izraelu«, smrtonosna mešanica izogibanja odgovornosti, nacionalizma in debilizma, je v osnovi nič več kot fetišiziranje forme države, katere obstoj je vreden več kot nešteta človeška življenja.

A tudi pri nas so v obdobju po 7. oktobru stalnica malomeščanske zahteve po dobrem okusu, ki od nas terjajo obsojanje Hamasove odporiške akcije. Za tem lažnim humanizmom stoji najprej nerazumevanje kolonialne realnosti obstoja Izraela, saj ekscesno nasilje lahko preseneti samo tiste, ki si na vso moč zatiskajo oči pred vsakodnevnim ubijanjem Palestink in Palestincev. Dejstvo, da so se obsojanju Hamasa pridružile tudi progresivne neparlamentarne politične skupine, je morda najboljši dokaz o konsenzu na post-zgodovinskem Zahodu. Da takšna poenotena mnenja niso naključje, temveč rezultat dolgotrajnega dela

zahodnih držav, nam govori članek O liberalizmu in specialni vojni oziroma o **Perspektivah internacionalne borbe mladine v 21. stoletju** iz posebne številke revije internacionalističnega mladinskega gibanja **Lêgerîn**, povezanega z osvobodilnim gibanjem v Kurdistanu. Besedilo analizira liberalizem kot prevladujočo ideologijo znotraj evro-atlantskega tabora ter *specialno vojno* kot družbeni inženiring, preko katerega si sistem podjarmlja družbo. Največja žrtev tovrstne vojne je mladina in s tem ko izgubljam o njo, izgubljam prihodnost.

Tovarišiji, ki je skupaj sestavila številko ČKZ-ja, ki jo ravnokar držite v rokah, je jasno, da pokoli civilistov, spolno nasilje in jemanje talcev nimajo mesta ne v sedanosti ne v prihodnosti, ki si jo želimo, a to ne pomeni, da bomo obsojali ravnanja Hamasa. Iz okolja, kjer je največji politični domet naprednih sil umik Janše iz oblasti, obsojati dejanja v *suženjstvo zakletih*, je le še ena od oblik supremacizma, ki v prvi vrsti načrtno miži ob neskončnih pokolih, izvedenih v imenu tako opevanih zahodnih vrednot. Kot je dejal Jeff Halper: 7. oktober je palestinski vsakdan.

Ti pokoli niso sporadični, niso naključni, so del konflikta, ki ga mnogi širom planeta že nekaj časa razumejo kot tretjo svetovno vojno. Besedilo z naslovom **Priložnosti in nevarnosti tretje svetovne vojne**, napisan s strani internacionalistične ustanove **Akademije za demokratično modernost**, prinaša poglede kurdskega gibanja na globaliziran konflikt, v katerem Zahod obupano želi ohranjati svetovno prevlado. Njegova teza je – podobno kot na začetku tega uvoznika – ne pristati na enega izmed dveh tokov kapitalistične modernosti, ki se spopadata v tretji svetovni vojni: ne globalističnega pod taktirko ZDA in ne etatistično-suverenističnega, katerega izraz najdemo v državah BRICS. Pot do epistemološke in politične samodeterminacije bo brez dvoma težka, saj ima pravico do samoobrambe po mednarodnem pravu samo nacionalna država. V obdobju po drugi svetovni vojni so Združeni narodi vsa osvobodilna gibanja zvedli na nacionalne države, če pa ista gibanja niso pristala na svetovni red in vzpostavitev držav, so jih označili za teroristična, njihove voditelje pa zaprli ali likvidirali.

In s tem se vračamo h Kurdistanu in trenutni številki ČKZ. Vodja kurdskega gibanja Abdullah Öcalan je slednje doživel na lastni koži, ko ga je obstoječi državni red leta 1999 v mednarodni zaroti ujel in zaprl. Od takrat v zaporu razvija novo paradigmo demokratičnega socializma. Pravi, da socializem ne more obstajati v državnem okvirju, da ga moramo postaviti na družbenih temeljih. To se danes jasno vidi! Družba po vseh mestih sveta protestira za Palestino, medtem ko države večinoma le nemo opazujejo in s tem sodelujejo pri njenem izbrisu. Tudi pri nas to ni nič novega. V osemdesetih se je v Novem mestu zbrala tisočglava množica in protestirala za Palestino, medtem ko se nas danes v prestolnici težko zbere petsto. Pred dobrim desetletjem je ob vnovičnem bombardiranju Gaze Zveza svobodnih sindikatov Slovenije podprla shod za Palestino,

danes so sindikati tiho – nekoč militantni žerjavisti iz Luke Koper tiho prelagajo smrtonosni tovor. Levica, katere glavna zunanjepolitična točka je bilo prav priznanje Palestine, je kot del vlade državotvorno jalova, podobno jalova pa so tudi družbenopolitična gibanja, ki so večino upov položila v državne strukture in vstop liberalcev na pozicije odločanja. Ob notranje- in zunanjepolitičnemu nasilju, ki ga države izvajajo nad ljudmi, smo se naučili molčati, situacija pa je ob trenutnih konflikth širom sveta še najbolj podobna zaporu, prek zidov katerega odmevajo kriki mučenja in eksekucij, a smo v strahu pred tem, da nasilje doleti tudi nas, vsi tiho.

Naša želja pri snovanju te številke je bila pokazati, da etatistični protimperializem ni dovolj. Podpora Putinu, Iranu, Venezueli ali Hamasu ni zmožna graditi resnične alternative kapitalizmu. Kot kažejo ne le pričujoča besedila, temveč tudi izkušnje protikolonialnih bojev, se osvoboditev življenja ne bo materializirala znotraj državnih okvirjev. In s to trditvijo odpiramo 288. številko Časopisa za kritiko znanosti, saj nujno potrebujemo drugačno razumevanje svobode, ne samo kot odsotnosti pobijanja.



# Osvobajanje življenja: ženska revolucija

## Abstract

### **Liberating Life: Woman's Revolution**

The basic idea of the text is the liberation of women from the domination of men, who are also the originators of the capitalist, exploitative system. The author argues that male domination began with the enslavement of women and the destruction of matriarchal society after a group of powerful, leading men, together with high priests and a tribal elder/shaman, subjugated women as early as 2000 BC – and what the author calls the first sexual rapture, which is one of the three sexual raptures. The enslavement began with the assignment of unpaid domestic tasks to women, which he calls housewifisation, but this enslavement was not only about the enslavement of women, but also of men and children through the establishment of socially stratified classes. Based on this, the author draws a common feature of women's enslavement through various historical changes and concludes that until women are free, there will not be a free, egalitarian and democratic society (and he means both Kurdish and overall human society), so the main goal is to encourage women to become aware of their inequality, to encourage them to organise (themselves in their own movement), educate themselves and participate in politics, economy, education.

**Keywords:** women, liberation, equality, democracy, men, capitalism, socialism

*Abdullah Öcalan, born in 1949, studied political sciences in Ankara. He actively led the Kurdish liberation struggle as the head of the PKK from its foundation in 1978 until his abduction on 15th of February 1999. He is still regarded as a leading strategist and one of the most important political representatives of the Kurdish people. Under isolation conditions at Imrali Island Prison, Öcalan authored more than ten books which revolutionised Kurdish politics. Several times he initiated unilateral ceasefires of the guerilla and presented constructive proposals for a political solution of the Kurdish issue.*

## Povzetek

Osnovna misel pričujočega teksta je osvoboditev žensk izpod nadvlade moških, ki so tudi snovalci kapitalističnega, izkoriščevalskega sistema. Avtor trdi, da se je moška nadvlada začela z zaslužnjevanjem žensk in uničenjem matriarhalne družbe po tem, ko si je skupina močnih, vodilnih moških skupaj z visokimi svečeniki in plemenskim starešino/šamanom podjarmila ženske že pred 2000 leti p. n. št. – to avtor imenuje prvi razkol v zgodovini spolov, ki je eden od treh razkolov v zgodovini spolov. Zaslužnjevanje se je začelo z dodeljevanjem neplačanih gospodinjskih opravil ženskam, kar imenuje »pogospodinjenje«, a pri tem zaslužnjevanju ne gre le za zaslužnjevanje žensk, ampak tudi moških in otrok z vzpostavitvijo družbeno razslojenih razredov. Avtor na podlagi tega skozi različne zgodovinske spremembe vleče rdečo nit zaslužnjevanja žensk in zaključí, da dokler ne bodo svobodne ženske, ne bo svobodne, egalitarne in demokratične družbe (in to misli tako na kurdsko kakor občečloveško družbo), zato je glavni cilj spodbujanje žensk k oza-veščeniosti o njihovi neenakosti, organiziranju (samih v svojem gibanju), izobraževanju in političnem ter ekonomskem udejstvovanju.

**Ključne besede:** ženske, osvoboditev, enakost, demokracija, moški, kapitalizem, socializem

*Abdullah Öcalan, rojen leta 1949, je študiral politične vede v Ankari. Od ustanovitve Delavske stranke Kurdistan (PKK) leta 1978 do njegove ugrabitve 15. februarja 1999 je kot njen vodja aktivno vodil osvobodilni boj Kurdistan. Še vedno velja za vodilnega stratega in enega najpomembnejših političnih predstavnikov kurdskega ljudstva. Öcalan je v izolaciji v zaporu na otoku Imrali napisal več kot deset knjig, ki so korenito spremenile kurdsko politiko. Večkrat je sprožil enostransko prekinitev partizanskega boja in predstavil konstruktivne predloge za politično rešitev kurdskega vprašanja.*

## Nagovor mednarodne pobude

Pred Öcalanovo ugrabitvijo in zaprtjem leta 1999 je izšlo več knjig, ki so temeljile na njegovih govorih o biološkem in družbenem spolu, med njimi trije zvezki *Nasil yaşamalı?* («Kako živeti?»). Naslov knjige *Erkeği öldür – mek* («Ubijanje moškega»), v kateri so zbrani intervjuji z njim, je med Kurdi postal znan rek. Öcalan je skoval tudi več sloganov, kot je »Država ne more biti svobodna, če niso svobodne ženske«, s čimer je osvoboditev naroda na novo opredelil kot predvsem osvoboditev žensk. V svojih zaporniških spisih se je osvoboditve žensk večkrat dotaknil v okviru razprav o zgodovini, sodobni družbi in političnem aktivizmu. To besedilo sestavljajo odlomki na temo žensk iz Öcalanovih, zlasti najnovejših, še neprevedenih del.

Praksa, ki ji je bil priča v državah realsocializma, in njegova lastna teoretična prizadevanja in praksa od sedemdesetih let prejšnjega stoletja so Öcalana privedla do sklepa, da je zaslužnjevanje žensk začetek vseh drugih oblik zaslužnjevanja. Do tega, ugotavlja, ni prišlo zato, ker bi bila ženska biološko drugačna od moškega, temveč zato, ker je vzpostavila in vodila neolitski matriarhalni sistem.

Toda Abdullah Öcalan ni le teoretik, ampak tudi vodja gibanja, ki si ne prizadeva le za osvoboditev Kurdiv, temveč tudi za iskanje odgovorov na vprašanje »Kako smiselno živeti?«. Zato imajo njegova besedila takšen vpliv na življenja mnogih.

Z vprašanjem osvoboditve žensk se Öcalan ukvarja že vse življenje, še zlasti pa v času kurdskega boja. S svojo kritiko patriarhata je navdihnil in spodbudil ženske k boju proti moški nadvladi. S svojim pristopom in delovanjem je prispeval k pomembnemu razvoju teh dogodkov.

Dolga leta je govoril ne le o pomenu preseganja ustaljenih vlog žensk in moških, temveč je spodbujal tudi ustanavljanje ženskih gibanj in institucij za možnost prizpraševanja žensk in njihovega preoblikovanja samih sebe, svojih življenj, moških in družbe. Tako se je z roko v roki s kurdskim osvobodilnim bojem v Kurdistanu pojavila neobičajno visoka udeležba žensk na vseh ravneh življenja. Izjemna živahnost in vitalnost ženskega gibanja v Kurdistanu pogosto preseneti opazovalca, ki česa takšnega ne pričakuje v regiji sveta, ki velja za izjemno patriarhalno.

Abdullah Öcalan je v preteklih letih pogosto nakazal, da raven svobode ženske določa raven svobode celotne družbe. To je ponovno izjavil na nedavnem srečanju z delegacijo Stranke mir in demokracija (BDP): »Svoboda žensk je zame dragocenejša od svobode domovine.«

## Predgovor

Vprašanje svobode žensk me zanima že vse življenje. Sprva sem zaslužnjenost žensk na Bližnjem vzhodu in na splošno dojemal kot posledico fevdalnega nazadnjaštva, vendar sem po mnogih letih revolucionarne prakse in raziskovanja prišel do zaključka, da je problem veliko globlji. Pettisočletna zgodovina civilizacije je v bistvu zgodovina zaslužnjevanja žensk, zato bomo žensko svobodo dosegli le z bojem proti temeljem tega vladajočega sistema.

Analiza glavnega toka civilizacije v zvezi z vprašanjem svobode bo pokazala, da je bila civilizacija pod bremenom vedno večjega zaslužnjevanja. Ta glavni tok civilizacije se je prenašal iz določene civilizacije na drugo civilizacijo in je nanjo povratno vplival – iz Sumerije na Akadsko kraljestvo, iz Babilonije na Asirijo, iz Perzije na Grčijo, Rimsko in Bizantinsko cesarstvo, Evropo in nazadnje na ZDA. Skozi dolgo zgodovino tega primarnega toka civilizacije se je suženjstvo

ohranjalo na treh ravneh: najprej kot konstrukcija ideološkega suženjstva (očitno in razumljivo je, da so mogočni bogovi, ki vzbujajo grozo in strahospoštovanje, plod mitoloških zgodb); nato z uporabo sile in nazadnje z zasegom gospodarstva.

To tristopenjsko vpetost suženjstva v družbo odlično ponazarjajo zigurati, templji, ki jih je ustanovila sumerska duhovniška država. Vrh ziguratov je predstavljen kot prostor, rezerviran za boga, ki nadzoruje um. Srednji del zigurata je namenjen političnemu in upravnemu sedežu svečnikov. Spodnji del pripada obrtnikom in kmetom, ki so prisiljeni delati v različnih oblikah proizvodnje. V bistvu se ta model delovanja družbe do danes ni spremenil. Tako je analiza zigurata pravzaprav analiza temeljnega civilizacijskega modela, ki nam omogoča analizo sedanjega kapitalističnega sistema in njegovega bistva. Toda neprekinjen akumulacijski razvoj kapitala in oblasti je le ena plat kovanca, druga plat je grozljivo suženjstvo, lakota, revščina in siljenje ljudi v čredništvo.

Brez odvzema svobode družbi in zagotovitve, da jo je mogoče upravljati kot čredo, se centralna civilizacija zaradi narave sistema, po katerem deluje, ne more obdržati ali ohraniti. To doseže z ustvarjanjem še več kapitala in instrumentov oblasti, kar povzroča vedno večjo revščino in čredno miselnost. Razlog oziroma zakaj je vprašanje svobode ključnega pomena vsake dobe, tako tiči v naravi samega sistema.

Zgodovina izgube svobode je hkrati zgodovina izgube ženskega položaja in izginotja iz zgodovine. To je zgodovina vzpona dominantnega moškega na oblast z vsemi njegovimi bogovi in služabniki, vladarji in podrejenimi, z njegovim gospodarstvom, znanostjo in umetnostjo. Ženski propad in izguba sta torej propad in izguba za celotno družbo, posledica tega pa je seksistična družba. Seksistični moški si tako zelo želi vzpostaviti prevlado nad žensko, da vsak stik z njo spremeni v izkazovanje lastne moči.

Globina zasužnjevanja žensk in namerno prikrivanje tega dejstva sta tesno povezana z vzponom hierarhične in državne oblasti v družbi. Ko se ženske navadijo na suženjstvo, se vzpostavijo hierarhije (iz grške besede *ἱεραρχία* ali hierarhia, »vladavina vrhovnega svečenika«): s tem je tlakovana pot za zasužnjevanje ostalih družbenih skupin. Zasužnjevanje moških je sledilo zasužnjevanju žensk. Zasužnjevanje spolov se v nekaterih pogledih razlikuje od zasužnjevanja razredov in narodov. Legitimacijo za spolno zasužnjevanje so moški dosegli s prefinjenim in intenzivnim zatiranjem v kombinaciji z lažmi, ki igrajo na čustva, pri čemer se ženska biološka drugačnost uporablja kot opravičilo za njeno zasužnjevanje. Vse opravljeno žensko delo se jemlje za samoumevno in opredeljuje kot ničvredno »žensko delo«. Njeno prisotnost v javni sferi je prepovedala religija in jo označila kot moralno sramotno; ženska je bila postopoma izključena iz vseh pomembnih družbenih dejavnosti. Ko so vse glavne politične, družbene

in gospodarske dejavnosti v svoje vajeti vzeli moški, se je šibkost žensk še bolj institucionalizirala. Tako je ideja o »šibkem spolu« postala del splošnega družbenega prepričanja.

Družba ženske ne obravnava le kot biološko ločeni spol, temveč skoraj kot ločeno raso, narod ali razred – kot najbolj zatirano raso, narod ali razred: in nobena rasa, razred ali narod nisopodvrženi tako sistematičnemu zaslužnjevanju, kot je ženska s pogospodinjenjem.

Razočaranje zaradi neuspeha kateregakoli boja – pa naj gre za boj za svobodo ali enakost, za demokratični, moralni, politični ali razredni boj – nosi pečat arhetipskega boja za razmerje moči med žensko in moškim. Iz tega odnosa izhajajo vse oblike odnosov, ki spodbujajo neenakost, suženjstvo, despotizem, fašizem in militarizem. Če želimo pogosto uporabljenim izrazom, kot so *enakost*, *svoboda*, *demokracija* in *socializem*, dati pravi pomen, moramo analizirati in razbiti starodavno mrežo odnosov, ki je bila spletena okoli ženske. Nobenega drugega načina ni, da bi dosegli resnično enakost (ob upoštevanju raznolikosti), svobodo, demokracijo in moralo.

Vendar je nedvoumna razjasnitev statusa žensk le en vidik tega vprašanja. Veliko pomembnejše je vprašanje osvoboditve žensk; z drugimi besedami rešitev problema presega pomen njegove analize in razjasnitve, čeprav je razkrivanje položaja žensk najbolj obetavna točka v sedanjem kaosu kapitalističnega sistema. V zadnji četrtini dvajsetega stoletja je feminizmu uspelo (čeprav ne v zadostni meri) razkriti resnico o ženskah. V kaotičnem času pa se možnost spremembe katerega koli pojava povečuje ravno glede na stopnjo napredka ali razjasnitve, ki je na voljo; tako lahko v tem času majhni koraki v smeri svobode omogočijo velik napredek. Svoboda žensk se lahko izkaže za veliko zmagovalko v sedanji družbeni krizi. Vse, kar je zgradila človeška roka, lahko človeška roka tudi podre. Zaslužjenost žensk ni niti zakon naroda niti njegova usoda. Potrebujemo le primerno teorijo, program, organizacijo in mehanizme za njihovo izvajanje.

## Ženska revolucija: Neolitska doba

Patriarhat ne obstaja od nekdaj. Obstajajo trdni dokazi, da je bil tisočletja pred razvojem državne civilizacije položaj žensk v družbi zelo drugačen. Družba je bila takrat matricentrična – zgrajena je bila okoli žensk.

Na območju gorovja Zagros–Taurus sta se mezolitska in nato neolitska družba začeli razvijati ob koncu četrte ledene dobe pred približno dvajsetimi tisočletji. Ta veličastna družba je bila s svojimi dobro izdelanimi orodji in prefinjenimi

sistemi poselitve veliko bolj napredna od predhodnih klanskih skupnosti. To obdobje je bilo čudovito obdobje v zgodovini naše družbenosti. Številni razvojni dosežki, ki jih pripisujemo temu zgodovinskemu obdobju, so še vedno del našega življenja: agrikulturna revolucija, zametki oblikovanja vasi, začetek trgovine in trgovanja, matriarhalna družina ter plemena in plemenske organizacije.

Številne metode, orodja in oprema, ki jih uporabljamo danes, temeljijo na izumih in odkritjih, ki so jih najverjetneje odkrile ženske tistega časa, na primer gojenje in uporaba različnih rastlin, udomačitev živali, gradnja bivališč, način prehrane otrok, motika in ročni mlinček, morda celo volovska vprega.

Po mojem mnenju kult matere boginje v tej dobi simbolizira spoštovanje do vloge ženske pri teh velikih odkritjih; ne vidim ga kot oboževanje abstraktne plodnosti. Hkrati je hierarhija, ki temelji na materi-ženski, zgodovinski izvor koncepta matere, po katerem vse družbe še danes spoštujejo in priznavajo mater kot avtoriteto. Ta avtoriteta je utemeljena na materi kot glavnemu elementu življenja, ki rodi in z negovanjem ohranja življenje tudi v najtežjih razmerah. Vsaka kultura in hierarhija, ki temelji na tem priznanju, ne more nič zoper spoštovanja ženske. Pravi razlog za dolgoživost koncepta matere je dejstvo, da mati konkretno tvori osnovo družbenega bitja, človeka; ne gre za abstraktno sposobnost rojevanja.

V neolitiku se je okoli ženske spletla popolna skupnostna družbena ureditev, tako imenovani »primitivni socializem«. Ta družbena ureditev ni poznala nobene od praks uveljavljanja državne ureditve, vendar je kljub temu obstajala več tisoč let. Dolgoletni družbeni red je oblikoval kolektivno družbeno zavest človeštva; in prav naše brezmejno hrepenenje po obuditvi, ponovni vzpostavitvi in ovekovečenju tega družbenega reda enakosti in svobode je pripeljalo do zamisli o raju.

Primitivni socializem, za katerega sta bili značilni enakost in svoboda, je bil možen, ker moralna naravnost matriarhata ni dopuščala lastništva, kar je glavni dejavnik povečevanja družbenih razlik. Prav tako delitev dela med spoloma, drugo vprašanje, povezano z delitvijo, še ni temeljila na lastništvu in razmerjih moči. V skupnosti se zasebni odnosi še niso razvili. Hrana, ki so jo nabrali ali ulovili, je pripadala vsem. Otroci so pripadali klanu. Noben moški ali ženska nista bila last le ene osebe. V vseh teh zadevah je imela skupnost, ki je bila majhna in ni imela velikih proizvodnih zmogljivosti, trdno ideološko in materialno zasnovo. Temeljni načeli družbe sta bili delitev in solidarnost – lastništvo in nasilje bi to ogrozila in porušila obstoječi družbeni red.

V nasprotju z »mainstream« družbo se je odnos neolitske družbe do narave tako v smislu ideološke kot materialne kulture ohranjal z upoštevanjem ekoloških načel. Na naravo so gledali kot na živo in živahno, ki se ne razlikuje od njih samih. To zavedanje narave je spodbujalo miselnost, ki je v naravi prepoznavala številna sveta in božanska bitja. Bistvo takratnega kolektivnega življenja lahko

bolje razumemo, če priznamo, da je temeljilo na metafiziki svetosti in božanskosti, ki je izviral iz spoštovanja matere-ženske.

Toda tisto, kar si moramo pojasniti, je naslednje: zakaj in kako je bilo mogoče izpodrinuti matriarhalni sistem neolitske dobe?

Že od zametkov oblikovanja družbe so obstajale napetosti med ženskim nabalništvom in moškim lovom, zato sta v družbi potekali dve različni kulturni evoluciji. Tudi v matriarhalni družbi smo že imeli presežek kopičenja proizvodov, čeprav v manjšem in omejenem obsegu. (To je bil začetek ekonomije – ne kot pojma, temveč v smislu njenega bistva – in tu bomo našli korenine različnih oblik ekonomije, kot sta kapitalistična in darilna ekonomija). Ta presežek je nadzorovala ženska, ki je skrbel za vzgojo. Vendar je moški (zelo verjetno z razvojem uspešnejših tehnik lova) izboljšal svoj družbeni položaj, dosegel višji status in okoli sebe zbral sebi podobne moške. Modreci in šamani, ki prej niso bili del vplivne moške združbe, so se jim pridružili in jim pomagali oblikovati ideologijo moške prevlade. Odločili so se, da bodo razvili sistematično gibanje proti ženskam.

Čeprav v matriarhalni družbi neolitske dobe ni bilo institucionaliziranih hierarhij, so se te kasneje počasi začele uveljavljati. Na to je zlasti vplivalo zavezništvo med šamanom in starejšim, izkušenim moškim. Ideološki vpliv, ki ga je moško zavezništvo vzpostavilo nad mladimi moškimi, ki so jih pritegnili pod svoje okrilje, je še dodatno okrepilo položaj moških v skupnosti. Pri tem je pomembna narava moči, ki so jo s tem pridobili moški. Tako lov kot obramba klana pred zunanjimi nevarnostmi sta temeljila na ubijanju in poškodovanju in s tem izražala vojaške značilnosti. To je bil začetek kulture vojskovanja. Ko smo v situaciji, v kateri gre za življenje in smrt, moramo upoštevati avtoriteto in hierarhijo.

Skupnost je temelj, na katerem sta zgrajeni hierarhija in državna oblast. Izraz *hierarhija* se je prvotno nanašal na vladavino duhovnikov, na oblast modrih starešin. Sprva je imela pozitivno funkcijo. Uporabne vidike hierarhije v prvotni družbi bi lahko obravnavali celo kot prototip demokracije. Mati-ženska in starešine so zagotavljali varnost skupnosti in skupaj upravljali družbo; bili so potrebni in koristni temeljni elementi družbe, ki ni temeljila na kopičenju in lastništvu. Družba jim je sama od sebe izkazovala spoštovanje.

Toda ko se prostovoljna pripadnost spremeni v oblast in koristnost v lastni interes, se ta vedno spremenita v nepotrebno orodje moči. V ozadju varnosti skupnosti in kolektivne proizvodnje se skriva instrument oblasti. Ta predstavlja jedro vseh izkoriščevalskih in zatiralskih sistemov. Je najbolj zlovesča stvaritev, kar jih je človeštvo kdajkoli izumilo; stvaritev, ki je izvor vseh oblik suženjstva, vseh vrst mitologij in religij, vsega sistematičnega uničevanja in ropanja. Nedvomno so za razpad neolitske družbe obstajali zunanji razlogi, vendar je bil glavni dejavnik vrhnji sloj državnih svečnikov. To potrjujejo legende o prvo-

bitnih civilizacijah v Spodnji Mezopotamiji in ob Nilu. Napredna kultura neolitske družbe je v kombinaciji z novimi tehnikami umetnega namakanja zagotovila presežek proizvodov, potrebnih za vzpostavitev takšne družbe. Urbana družba, ki se je vzpostavila na podlagi presežnega proizvoda, je prevzela obliko države predvsem zaradi novo pridobljenega položaja in oblasti moškega.

Urbanizacija je pomenila poblagovljenje. Njen rezultat je bila vzpostavitev trgovine. Trgovina se je v neolitski družbi razširila v obliki kolonij. Poblagovljenje, menjalna vrednost in lastništvo so eksponentno rasli, kar je pospešilo razpad neolitske družbe.

## Prvi veliki razkol v zgodovini spolov

V duhu sheme *revolucija/kontrarevolucija* zgodovinskega materializma predlagam, da izjemne prelomnice v zgodovini odnosov med družbenimi spoli imenujemo *spolni razkol*. Zgodovina je doživela dva takšna razkola in predvidevam, da bo v prihodnosti doživela še enega.

V obdobjih pred vzponom civilizacije je organizirana sila »najmočnejših moških« obstajala izključno za lovljenje živali in obrambo pred zunanjo nevarnostjo. Prav ta organizacija moške sile si je želela prisvojiti družinski klan, ki ga je vzpostavila ženska kot produkt svojega čustvenega dela. Prevzem družinskegaklana predstavlja prvo resno organizirano [moško] nasilje, s čimer so si moški prisvojili žensko, njene otroke, sorodnike in njihovo materialno ter moralno-kulturno akumulacijo. Zgodilo se je plenjenje prvobitne ekonomije, domačega gospodarstva. Organizirana sila proto-duhovnika (šamana), izkušenega starešine in močnega moškega je vzpostavila in tvorila najdlje trajajočo hierarhično patriarhalno oblast, tj. oblast upravljanja svetega sedeža. Ta pojav lahko opazimo v vseh družbah, ki so bile v tistem času na podobni stopnji: pred vzpostavitvijo družbenih razredov, mesta in države imamo opraviti s prevlado hierarhije v družbenem in ekonomskem življenju.

Čeprav se je v sumerski družbi tehtnica postopoma obrnila v prid moškim, sta bila oba spola do drugega tisočletja pred našim štetjem še vedno bolj ali manj enakopravna. Številni templji, namenjeni boginjam, in mitološka besedila tistega časa kažejo, da je bil vpliv kulta ženske-matere na Sumerce, ki so takrat veljali za center civilizacije, med leti 4000 in 2000 pred našim štetjem enak vplivu moškega. Okoli ženske se še ni spletla kultura sramu.

A zametke nove kulture, ki začenja vzpostavljati večvrednost nad kultom matere-ženske, začnemo opaziti že v tem obdobju. Vzpostavitev tovrstne avtoritete in hierarhije pred začetkom razredne družbe predstavlja eno najpomembnej-

ših prelomnic v človeški zgodovini. Ta kultura se bistveno razlikuje od kulture matere-ženske. Nabiralništvo in kasnejše obdelovanje zemlje, prevladujoča elementa kulture matere-ženske, sta miroljubni dejavnosti, ki ne zahtevata vojskovanja. Lov, ki ga je prevzel moški, temelji na vojaški kulturi in strogi avtoriteti.

Razumljivo je, da si je močan moški, katerega bistvena dejavnost je bil lov, želel prisvojiti akumulacijo dela matriarhalnega družbenega reda. Uveljavitev njegove prevlade mu je prinesla številne prednosti in oblast, ki jo je dobil z lovom, omogočila mu je vladanje in vzpostavitev prvih hierarhičnih vezi v družbi. Ta razvoj je prvič razkril uporabo analitične inteligence v zlonamerne namene; pozneje je takšno delovanje postalo sistemsko. Poleg tega je prehod od kulta svete matere h kultu svetega očeta omogočil analitični inteligenci skrivanje za svetostjo.

Izvor vseh resnih družbenih problemov moramo tako iskati v patriarhalnih družbah, ki so postale nekakšen kult oziroma so postale religiozne in se osredinjale okoli močnega moškega. A z zaslužnjenjem žensk so bili vzpostavljeni pogoji ne le za zaslužnjenje otrok, ampak tudi moških. S tem, ko si je moški nabiral izkušnje z uporabo suženjskega dela (zlasti pri kopičenju presežnega proizvoda), sta se povečevala tako njegov nadzor nad zaslužnjenimi kakor nadvlada nad njimi. Oblast in vpliv sta postajala vse pomembnejša. Rezultat sodelovanja med skupino močnih moških, izkušenim starešino in šamanom za vzpostavitev družbeno privilegirane skupine moških je bilo oblikovanje središča moči, ki se mu je bilo težko upreti. V tem središču so s pomočjo analitične inteligence oblikovali izjemno mitološko pripoved, ki je služila obvladovanju prebivalstva. V mitološkem svetu sumerske družbe (ki se je z nekaterimi spremembami ohranjala še stoletja), so moškega povzdignili na raven božanstva kot stvarnika neba in zemlje. Po tistem, ko so moški najprej ponižali božanskost in svetost ženske in jo nato izbrisali, se je v družbi pojavila ideja moškega kot vladarja in utelešenja absolutne moči. Ogromna mreža mitoloških pripovedi je vsak vidik kulture prepredla z odnosom vladarja in njegovih podložnikov, stvarnika in ustvarjenih. Omenjena vladajoča skupina je ljudi prelisicila v ponotranjenje mitološkega sveta, ki je postopoma postal njihov prevladujoči pogled na svet. Tega so nato spremenili v religijo, v katero so vgradili zamisel o strogem razlikovanju med ljudmi. Razredno delitev družbe med drugim tako odraža zgodba o izgonu Adama in Eve iz raja in njuni obsodbi na pokoro zaradi greha, ki sta ga zakrivila. Ta zgodba razkriva stvaritveno moč sumerskih vodilnih bogov; njihovi podaniki so poustvarjeni kot hlapci.

Že sumerska mitologija je poznala zgodbo o stvarjenju človeka iz rebra antropomorfnega boga – le da je bila boginja Ninhursaga stvariteljica, da bi rešila življenje bogu Enkiju. Sčasoma se je zgodba preoblikovala v korist moškega. Ponavljajoči se elementi tekmovalnosti in stvaritvenosti v mitih o Enkiju in Nin-

hursagi-Inanni so imeli dvojno funkcijo: po eni strani so zagotavljali ponižanje ženske in zmanjševanje pomena njene pretekle stvaritvene moči, po drugi strani pa so simbolizirali oblikovanje človeka kot le sužnja in služabnika. (Verjamem, da je koncept človeka, ki so ga ponudili sumerski svečeniki, odigral ključno vlogo pri vseh poznejših dilemah o bogu in človeku kot njegovemu služabniku. Ugotoviti, ali je to resnica ali ne, je za nas bistvenega pomena; čeprav se religiozna literatura bodisi vzdrži preučevanja tega ali pa to idejo v kali zavrača. Je to morda zato, ker teologi čutijo potrebo po prikrivanju resnice in s tem svojih interesov v tej zadevi?)

Božanske identitete, oblikovane v sumerski družbi, so odraz tako novega pristopa do narave kakor nove družbene moči; še več, *uporabljali* so jo z namenom za novo inkulturiranje človeškega uma. Vzporedno z zmanjševanjem vpliva narave se poveča pomen družbe, postopoma opazamo zmanjševanje vpliva žensk, presenetljiv pa je tudi razvoj pojmovanja človeka kot podanika, kot božjega služabnika. Zaradi naraščajoče politične moči v družbi se sicer okrepijo nekateri bogovi, vendar se nekatere identitete izgubijo, druge pa bistveno spremenijo v svoji obliki. Tako se absolutna moč monarha v babilonski fazi odraža v vzponu boga Marduka. Ta zadnja faza sumerske mitologije kaže na dosego določenega praga za rojstvo monoteističnih religij.

V družbenem redu, v katerem so otroci last moškega, je očeželel imeti čim več otrok (zlasti moških potomcev, ki bi mu zagotavljali moč). Prevzem otrok je moškemu omogočil prilaščanje akumulacije matere-ženske: tako je nastal sistem lastništva. Poleg kolektivne in državne lastnine svečnikov se je vzpostavilo tudi zasebno lastništvo dinastije, ki je prav tako zahtevalo vzpostavitev primata očetovstva: očetovske pravice so bile potrebne, da so dediščino lahko prenesli (predvsem) na moške potomce.

Od leta 2000 pred našim štetjem je to postala splošno razširjena praksa. Družbeni položaj ženske se je v tistem času korenito spremenil. Patriarhalna družba je pridobila veljavo in postala prevladujoča. Moški svet so povečevali in herojsko opevali, vse, kar je bilo žensko, pa so ponižali, omalovaževali in očrnili.

Ta spolni razkol je bil tako radikalen, da je povzročil najpomembnejšo spremembo v takratni zgodovini človeške družbe. To spremembo v pojmovanju vrednosti ženske v kulturi Bližnjega vzhoda lahko imenujemo prvi večji spolni razkol ali kontrarevolucija. Imenujem jo kontrarevolucija, ker ni z ničimer prispevala k napredku družbe. Nasprotno, povzročila je izredno osiromašenje življenja, saj je uvedla prevlado patriarhata in izključitev žensk iz javnega življenja. Ta razkol med spoloma v bližnjevzhodni kulturi je verjetno prvi korak k postopnemu poslabšanju družbenega stanja, katerega negativne posledice se s časom le še stopnjujejo. Namesto dvoglasne družbe je nastala enoglasna, moška družba. Prišlo je do prehoda v enodimenzionalno, skrajno moško kulturo. Čustvena in-

teligenca ženske, ki je bila humana, predana naravi in življenju ter je botrovala različnim inovacijam, se je izgubila. Namesto nje smo dobili pretkano analitično inteligenco krute kulture, ki se je ločila od narave in se usmerila v dogmatizem; ki ima vojno za najbolj vzvišeno vrlino in uživa v prelivanju krvi; ki svoje samovoljno ravnanje z žensko in zaslužnjevanje človeka vidi kot svojo pravico. Ta inteligenca je antipod egalitarni inteligenci ženske, ki je usmerjena v odgovorno proizvodnjo in živo naravo.

Mati, ki je bila v davnini starodavna boginja, zdaj sedi doma kot poslušna in pridna ženska. Daleč od tega, da bi bila enaka bogovom, saj ne sme spregovoriti ali pokazati svojega obraza. Počasi se zavije v tančice in postane ujetnica harema močnega moškega.

S tem zgodovinskim razvojem je povezana globina zaslužnjevanja žensk v Arabiji (ki jo je po Abrahamovem izročilu Mojzes le še poglobil).

## Patriarhalna oblast se je globoko ukoreninila

Hierarhična in avtoritarna struktura je bistvena za patriarhalno družbo. Povezovanje avtoritarnega upravljanja s sveto avtoriteto svečenika je botrovalo nastanku koncepta hierarhije. Institucija avtoritete se je s pridobivanjem veljave v družbi in zaostrovanjem razrednih razlik postopoma preoblikovala v državno oblast. Ker je bila hierarhična oblast v tistem času osebna in ne institucionalizirana, v družbi ni imela takšne veljave kot institucionalizirana država. Pripadnost tej oblasti je bila vsaj delno prostovoljna, zavezanost ljudi pa je temeljila na takratnih interesih v družbi.

Omenjeni začetek hierarhične oblasti je pripomogel k nastanku hierarhične države. Primitivni komunitarni sistem se je temu procesu dolgo upiral. Spoštovanje in zavezanost avtoriteti so ljudje izkazali le, če so ti višek svojih izdelkov delili s člani družbe. Pravzaprav so kopičenje presežnega proizvoda dojemali kot nekaj napačnega; največ spoštovanja je užival tisti, ki je presežek dobrin razdelil med ljudi. (Cenjena tradicija daru, ki je še vedno razširjena v klanskih družbah, ima korenine v tej močni zgodovinski tradiciji.) Odsamega začetka je skupnost dojemala kopičenje presežnega proizvoda kot najresnejšo grožnjo njenemu obstoju in je svojo moralo ter vero utemeljila na upiranju tej grožnji. Toda sčasoma sta moška kultura kopičenja in hierarhična oblast porazili žensko kulturo. Zavedati se moramo, da ta zmaga ni bila neizogibna zgodovinska nujnost. Ne obstaja noben zakon, ki pravi, da se mora družba nujno razviti v hierarhično in nato etatistično družbo. Morda obstaja nagnjenost k takšnemu razvoju, toda

enačenje nagnjenosti z neizogibnim in neprekinjenim procesom v tej smeri bi bilo popolnoma napačno. Obstoj razredov kot usode družbe je postalo nenačrtovano orodje razrednih ideologov.

Po omenjenem porazu žensk so te potočile precej solz. Proces preobrazbe v hierarhično družbo nikakor ni bil enostaven in je pomenil prehodno stopnjo iz »primitivne« komunalne družbe v državo. Sčasoma je morala hierarhična družba bodisi razpasti bodisi se preleviti v državo. Prav posebna oblika socializacije in zavezništva med moškimi, ki je imela sicer določeno pozitivno vlogo pri razvoju družbe, je dala moč hierarhičnemu patriarhatu, da se je razvil v državo. In prav hierarhična in patriarhalna družba je bila tista, ki si je podredila ženske, mlade in pripadnike drugih etničnih skupin; to se je zgodilo (še) pred razvojem države. Najpomembnejše pa je, *kako* so dosegli to podreditev. Tega niso dosegli z zakoni, temveč z novo moralo, ki je temeljila na posvetnih potrebah in ne več na posvečenosti.

Razvijanju religioznega koncepta abstraktnega in enega samega boga, ki odraža vrednote patriarhalne družbe, se je matriarhalna avtoriteta naravne družbe s svojimi številnimi boginjami upirala. V matriarhalni ureditvi vladajo temeljna pravila dela, proizvodnje in preskrbe za preživetje ljudi. Medtem ko patriarhalna morala legitimira akumulacijo in utira pot lastništvu, morala komunalne družbe obsoja kopičenje presežka kot vir vseh krivic in spodbuja njegovo razdeljevanje. Sčasoma se začne harmonija v družbi slabšati, napetosti pa povečevati. Rešitev tega konflikta sta bodisi vrnitev k starim matriarhalnim vrednotam ali naraščajoča patriarhalna moč zunaj in znotraj skupnosti. A za patriarhalno družbo je obstajala samo ena izbira – s tem so bili postavljeni temelji za nasilno, vojaško družbo, ki temelji na zatiranju in izkoriščanju. S procesom vzpostavljanja konfliktov v fazi nastanka države, fazi vzpostavitve institucionalizirane oblasti, smo dobili državo, ki temelji na stalni uporabi sile.

Brez tovrstne analize položaja ženske v hierarhičnem sistemu in pogojev, v katerih je bila zaslužnjena, ni mogoče razumeti ne države ne razrednega sistema, na katerem temelji. Ženska ni predmet obravnave zaradi njenega spola, temveč kot ustanoviteljica matriarhalne družbe. Brez temeljite analize zaslužnjevanja žensk in vzpostavitve pogojev za njegovo odstranitev ni mogoče analizirati ali premagati nobenega drugega suženjstva. Brez omenjene analize se ni mogoče izogniti temeljnim napakam mišljenja o družbi.

## Vse suženjstvo temelji na pogospodinjenju

Seksizem je osnovna ideologija moči, odkar si je hierarhični red priboril svoj primat. Tesno je povezan z razredno delitvijo in oblastjo. Ženska avtoriteta ne temelji na presežnem proizvodu; nasprotno, izhaja iz rodovitnosti in produktivnosti ter krepí obstoj družbe. Pod močnim vplivom čustvene inteligence je tesno povezana z obstojem skupnosti. Dejstvo, da ženska nima vidnega mesta v bojih za oblast, ki temeljijo na presežnem proizvodu, je posledica njenega položaja v družbi.

Še posebej moramo opozoriti na značilnost, ki se je institucionalizirala v različnih civilizacijah, in sicer na nagnjenost družbe do odnosov, ki temeljijo na razmerju moči. Tako kot je bilo pogospodinjenje potrebno za preoblikovanje ženske, tako je bilo treba oblikovati družbo, v kateri bi si oblast zagotovila svoj obstoj. Pogospodinjenje je najstarejša oblika suženjstva. Močan moški in njegovi spremljevalci so po dolgih in obsežnih bojih premagali mater-žensko in vse vidike njenega kulta. Pogospodinjenje se je institucionaliziralo, ko je seksistična družba postala prevladujoča. Diskriminacija na podlagi spola ni pojem, omejen na razmerja moči med žensko in moškim, ampak opredeljuje razmerja moči, ki so se razširila na vse družbene ravni. Je pokazatelj državne oblasti, ki je z modernostjo dosegla polni razmah.

Diskriminacija na podlagi spola ima dvojni uničujoči učinek na družbo. Prvič, v družbi vzpostavlja temelj za suženjstvo; drugič, vse druge oblike suženjstva izvirajo iz pogospodinjenja. Cilj pogospodinjenja ni le ponovno ustvariti posameznika kot spolnega objekta, kajti ni posledica biološke značilnosti. Pogospodinjenje je po svoji naravi družbeni proces in je usmerjen v celotno družbo. Suženjstvo, podrejanje, podvrženost žaljivkam, pretvarjanje in laganje, neasertivnost in razkazovanje so značilni vidiki pogospodinjenja, ki jih mora svobodomiselná morala zavrniti. To je temelj degradirane družbe in pravi temelj suženjstva, hkrati pa tudi institucionalni temelj, na katerem so se izvajale najstarejše in vse poznejše vrste suženjstva in nemoralnosti. Civilizacijska družba odraža ta temelj v vseh družbenih kategorijah. Če naj patriarhalni sistem deluje, mora biti družba v celoti podvržena gospodinjstvu. Oblast je sinonim za moškost, zato je podreitev družbe gospodinjstvu neizogibna, saj oblast ne priznava načel svobode in enakosti. Če bi jih priznavala, ne bi mogla obstajati. Oblast in seksizem v družbi imata isti temelj.

Druga pomembna točka, ki jo moramo omeniti, je odvisnost in zatiranje mladih, kar je v hierarhični družbi vzpostavil izkušeni starejši moški. Medtem ko različne izkušnje starejše moške okrepijo, ti s starostjo postanejo šibki in ne-močni. Slednje starejše moške prisili, da v svoje vrste pritegnejo mlade z intelektualnim novačenjem za njihove cilje. Na ta način patriarhat pridobi izredno

moč. Fizična moč mladim omogoča, da počnejo, kar se jim zahoče, a njihova odvisnost od starih se sčasoma pogloblja in ohranja. Premoči izkušenj in ideologije ni mogoče tako lahko zlomiti. Mladi (in celo že otroci) so podvrženi istim strategijam in taktikam kot ženske: ideološki in politični propagandi ter zatiralskim sistemom – mladost, tako kot »ženskost«, ni fizično, temveč družbeno dejstvo.

Dobro je imeti pred očmi; ni bilo naključje, da je prva močna oblast temeljila na vzpostavitvi oblasti nad žensko. Ženska predstavlja moč organske, naravne in egalitarne družbe, ki ni izkusila zatiralskih in izkoriščevalskih odnosov. Patriarhat ne bi mogel niti zmagati niti izvesti prehoda v institucijo države, če ne bi zlomil ženske. Prekinitev moči matere-ženske je bila torej strateškega pomena, zato ni čudno, da je bil proces tako dolgotrajen in naporen.

Brez analize procesa, v katerem je bila ženska družbeno premagana, ne moremo pravilno razumeti temeljnih značilnosti družbene kulture, v kateri so prevladovali moški. Tudi zavedanje o družbeni uveljavitvi moškosti ne bo mogoče. Brez razumevanja, kako se je družbeno oblikovala moškost, ne moremo analizirati vzpostavitve države in zato ne bomo mogli natančno opredeliti vojne in kulture moči, povezane z državnostjo. To vprašanje poudarjam zato, ker moramo resnično razkriti zakrinkane božanske osebnosti, ki so se razvile kot vzrok vseh poznejših razrednih delitev, in vse različne vrste izkoriščanj in umorov, ki so jih v njihovem imenu zagrešili moški. Družbeno podrejanje ženske je bila ena najbolj podlih kontrarevolucij, ki so jih kdajkoli izvedli v družbi.

Oblast je v obliki nacionalne države dosegla svojo polno moč. Ta svojo moč črpa predvsem iz seksizma, ki ga širi in krepi z vključevanjem žensk kot delovne sile, pa tudi z nacionalizmom in militarizmom. Seksizem je tako kot nacionalizem ideologija, s katero moški vzpostavljajo svojo oblast in gradijo nacionalne države. Seksizem ni posledica bioloških razlik. Za dominantnega moškega je ženska predmet, ki ga lahko uporabi za uresničitev svojih ciljev. Ko je moški zaključil s procesom pogospodinjevanja žensk, je v isti maniri začel proces spreminjanja moških v sužnje; pozneje sta se obe obliki suženjstva prepletli.

Skratka, kampanja za izključevanje žensk iz družbe je bila tesno povezana s kampanjo za spodbujanje spoštovanja do osvajalske, bojvniške moške oblasti. Državo kot institucijo so izumili moški, vojne z ropanjem in plenjenjem pa so bile skoraj edini vir njene proizvodnje. Ženski družbeni vpliv, ki je temeljil na materialni proizvodnji, je nadomestil moški družbeni vpliv, ki je temeljil na vojnah in plenjenju. Obstaja tesna povezava med zaslužjenostjo žensk in vojno družbeno kulturo. Vojna ne proizvaja, temveč zaseda in pleni. Čeprav je lahko sila v določenih pogojih odločilna za družbeni napredek (npr. z uporom proti okupaciji, invaziji in kolonializmu se utira pot do svobode), je najpogosteje razdirajoča in negativna.

Kultura nasilja, ki se je ponotranjila v družbi, se hrani z vojno. Vojni meč, ki se je kalil v državnih vojnah, in moška roka v družini sta simbola moške hegemonije. Nad celotno razredno družbo, od zgornjih do spodnjih plasti, visita meč in moška roka.

Vedno sem poskušal razumeti: kako je mogoče, da je moč, ki jo je imela ženska, padla v roke moškega, ki v resnici ni niti preveč produktiven niti ustvarjalen? Odgovor se seveda skriva v vlogi moči. Ko je bilo ženski odvzeto tudi gospodarstvo, je bilo kruto ujetništvo neizogibno.

## Drugi večji spolni razkol

Tisočletja po vzpostavitvi patriarhata (kar imenujem »prvi veliki spolni razkol«) so moški ženskam zadali nov udarec, od katerega si še vedno niso opogle. V mislih imam krepitev patriarhata z monoteističnimi religijami.

V fevdalnem družbenem sistemu se je še poglobilo zavračanje naravne družbe. Verska in filozofska misel sta predstavljali prevladujočo miselnost nove družbe. Tako kot je sumerska družba vključila vrednote neolitske družbe v svoj novi sistem, tako je fevdalna družba v svoje strukture vključila moralne vrednote zatiranih razredov iz starega sistema in uporne etnične skupine iz oddaljenih območij. Pri tem je igrala pomembno vlogo sprememba politeizma v monoteizem.

Mitološki svetovni nazor so nadgradili z verskimi in filozofskimi koncepti. Naraščajoča moč cesarstva se je odražala v množici nemočnih bogov, ki se spremenijo v vsemogočnega, univerzalnega boga.

Stališča monoteistične religije do žensk so povzročila drugi velik spolni razkol. Če je bil prvi razkol v mitološkem obdobju zgolj kulturna zahteva, je bil razkol v monoteističnem obdobju »zakon, kot ga zapoveduje bog«. Obravnava žensk kot manjvrednih je zdaj postala božji ukaz. Nadrejenost moškega v novi religiji ponazarja odnos med prerokom Abrahamom ter ženama Saro in Hagar. Patriarhat je zdaj dodobra uveljavljen. Oblikovala se je institucija konkubinata; poligamija postane sprejemljiva. Kot kaže razgreto ozračje med prerokom Mojzesom in njegovo sestro Miriam, je bil delež ženske v kulturni dediščini novega sistema izkoreninjen. Družba preroka Mojzesa je bila popolnoma moška družba, v kateri ženske niso imele nobene vloge. Prav to je bil razlog Mojzesovega boja z Miriam.

V obdobju hebrejskega kraljestva, ki je nastalo tik pred koncem prvega tisočletja pred našim štetjem, se z Davidom in Salomonom dovrši prehod v kulturo obsežnega pogospodinjevanja. Ženska pod dvojno prevlado patriarhalne kulture in religiozne državne kulture nima nobene javne vloge. Naj-

boljša ženska je tista, ki se kar najbolj prilagaja svojemu moškemu ali patriarhatu. Religija postane orodje za poniževanje ženske. Predvsem ona – Eva – je prva grešna ženska, ki je zapeljala Adama, zaradi česar je bil ta izgnan iz raja. Lilith se ne podredi Adamovemu bogu (patriarhalni figuri) in se spoprijatelji s poglavarjem hudobnih duhov (človeško figuro, ki zavrača služabništvo in ne uboga Adama). Sumersko pripoved o stvarjenju ženske iz moškega rebra so vključili v Sveto pismo. Kot smo že dejali, gre za popolno sprevrnitev prvotne pripovedi – od ženske kot stvariteljice do ženske kot objekta stvarjenja. V verskih izročilih ženske skoraj nikoli niso omenjene kot prerokinje. Ženska spolnost je obravnavana kot najhujše zlo in je nenehno očrnjena ter omalovaževana. Ženska, ki je imela v sumerski in egipčanski družbi še vedno častno mesto, je zdaj postala simbol za sramoto, greh in razuzdanost.

S prihodom obdobja preroka Jezusa se je pojavil lik matere Marije. Čeprav je mati Božjega sina, o njeni nekdanji božanskosti ni več nobenega sledu. Mati boginjo je zamenjala izredno tiha, jokava mati (brez naziva boginja!). Padec se nadaljuje. Precej ironično je, da je bog oplodil navadno smrtnico. Pravzaprav trojica Očeta, Sina in Svetega Duha predstavlja sintezo politeističnih religij in monoteistične religije. Čeprav bi morala tudi Marija imeti status boga, je obravnavana le kot orodje Svetega Duha. To kaže na razumevanje božanskosti kot izključne domene moških. V sumerskem in egipčanskem obdobju so bili bogovi in boginje skoraj enakovredni. Tudi v babilonskem obdobju se je glas matere boginje še vedno slišal jasno in glasno.

Ženska v krščanstvu ni imela več nobene druge družbene vloge – razen v hiši. Njena glavna dolžnost je bila skrbeti za moške potomce, »božje sinove«, katerih vrednost se je od mitološkega obdobja močno povečala. Javna sfera je bila zanjo popolnoma zaprta. Krščanska praksa svetih devic je bila pravzaprav umik v samoto, da bi ženske našle odrešitev od svojih grehov. A svetniško, samostansko življenje je vsaj ponujalo nekakšen beg pred seksizmom in obsojanjem. Obstajajo dobri in tehtni materialni ter duhovni razlogi za izbiro življenja v samostanu kot umikom pred peklom podobnim domačim življenjem. Samostan lahko skorajda imenujemo kot prvo stranko revnih žensk. Monogamijo, ki je bila dobro uveljavljena v judovstvu, je prevzelo krščanstvo in ji nadelo status posvečenosti. Ta praksa ima pomembno mesto v zgodovini evropske civilizacije. Negativni vidik tega je, da so ženske v evropski civilizaciji dojete kot spolni objekti, saj se katoliki ne smejo ločiti.

S prihodom preroka Mohameda in islama se je položaj žensk v patriarhalni kulturi puščavskih plemen nekoliko izboljšal. Toda v svojem bistvu je islam temeljil na abrahamski kulturi; ženske so imele v obdobju preroka Mohameda enak status kot v obdobju Davida in Salomona. Tako kot v tistem času so bile tudi v tem obdobju številne konkubine in večkratne poroke iz političnih razlo-

gov zakonite. Čeprav je v islamu poroka omejena na štiri ženske, se v svojem bistvu ni spremenila, saj so haremi in konkubinati postali institucija.

Tako krščanska kot muslimanska kultura sta stagnirali pri premagovanju seksistične družbe. Vzrok za krizo modernističnega monogamnega življenja moramo iskati v krščanskem odnosu do žensk in spolnosti na splošno. To je resničnost, ki je v ozadju krize seksistične kulture v zahodni družbi. Tega prav tako ni mogoče rešiti s celibatom, kot se zahteva od duhovnikov in nun. Islamska rešitev, ki daje prednost moški spolni izpolnitvi s številnimi ženskami, ki imajo vlogo bodisi žene bodisi konkubine, prav tako ni uspešna. V bistvu je harem le privatiziran bordel za ekskluzivno uporabo privilegirane posameznika. Seksistične družbene prakse harema in poligamije so imele odločilno vlogo pri zastajanju bližnjevzhodne družbe za zahodno družbo. Medtem ko je omejevanje spolnosti v krščanstvu dejavnik, ki je privedel do modernosti, je spodbujanje pretirane spolne izpolnitve vzrok, da je islam nazadoval v stanje, ki je slabše od stare puščavske plemenske družbe in zaradi česar ga je prehitela moderna družba zahoda.

Vpliv seksizma na družbeni razvoj je veliko večji, kot domnevamo. Pri analizi vse večjega razkoraka med vzhodnim in zahodnim družbenim razvojem bi se morali osredotočiti na vlogo seksizma. Dojemanje seksizma v povezavi z globokim zasužnjevanjem žensk in prevlade moških je v muslimanskem delu sveta prineslo veliko bolj negativne rezultate kot v zahodni civilizaciji.

Družbeno suženjstvo ni le razredni pojav. Obstaja red podrejanja, ki je še bolj prikrit kot sam suženjski sistem. Izogibanje tej resnici prispeva k poglobljanju sistema. Temeljna paradigma družbe je sistem suženjstva, ki nima ne začetka ne konca.

## Družina, dinastija in država

Omenil sem intenzivno razmerje med odnosi moči v patriarhalni družini in državi. To zasluži podrobnejšo analizo.

Temelji dinastične ideologije so patriarhalna družina, očetovstvo in veliko moških otrok. Omenjeno lahko pripišemo pojmovanju politične moči v patriarhalnem sistemu. Medtem ko je duhovnik svojo oblast vzpostavil s sposobnostjo podajanja in razlaganja pomena, je moški svoje vodstvo vzpostavil z uporabo politične oblasti. Politično oblast je mogoče razumeti kot uporabo sile, kadar ljudje ne spoštujejo vodstva. Po drugi strani pa se oblast duhovnika opira na »božjo jezo« v primeru, da pod njo ljudje ne klonijo; gre za dušno moč in ima v tem oziru spodbuden učinek, pravi vir politične oblasti moškega pa je njegovo vojaško

spremembo. Dinastija kot ideologija in praksa se je razvila kot posledica postavitve tega sistema na glavo. V okviru patriarhalnega reda se je patriarhalna oblast globoko zakoreninila kot posledica zavezništva med »modrim, starejšim moškim«, »močnim moškim« z vojaškim spremstvom in šamanom, ki je bil kot sveti vodja predhodnik duhovnika.

Dinastični sistem je treba razumeti kot celoto, v kateri ideologije in strukture ni mogoče ločiti. Razvil se je znotraj plemenskega sistema, vendar se je uveljavil kot upravno družinsko jedro višjega razreda (kraljeve družine) in s tem zanikal svoj plemenski izvor. Ima zelo strogo hierarhijo. Je proto-vladajoči razred, prototip oblasti in države. Odvisen je od moškega in moških potomcev; za oblast je pomembno imeti veliko otrok. Posledica tega so poligamija, harem in sistem konkubinata. Vzpostavljjanje oblasti in oblikovanje države je prva prednostna naloga dinastije. Še pomembnejše je, da je bila dinastija prva institucija, ki je poskrbela, da so se njen lastni klan, plemena in drugi plemenski sistemi navadili na razredno delitev in suženjstvo. V bližnjevzhodni civilizaciji se je tako globoko zakoreninila, da skoraj ni oblasti ali države, ki ne bi bili dinastični. Ker predstavlja vadbena poligon za oblast in državo, se nenehno ohranja in jo je zelo težko premagati.

Vsak moški v družini samega sebe dojema kot lastnika majhnega kraljestva. Ta dinastična ideologija je učinkovit razlog, zakaj je vprašanje družine tako pomembna zadeva. Večje kot je število žensk in otrok, ki pripadajo družini, večjo varnost in spoštovanje ima moški. Pomembno je tudi analizirati sedanjo družino kot ideološko institucijo. Če iz civilizacijskega sistema, natančneje njegove oblasti in države, izločimo žensko in družino, nam ostane le bore malo za konstituiranje družbenega reda. Toda cena za ta družbeni red je boleče, revno, ponižano in poraženo življenje ženske v neskončnem vojnem stanju. Monopol, ki ga skozi zgodovino ohranjajo moški nad življenjem in svetom ženske, ni nič drugačen od monopolskih vezi, ki jih nad družbo ohranjajo kapitalski monopoli. Še pomembnejše pa je, da je to najstarejši in najmočnejši obstoječi monopol. Še bližje bi bili resnici, če bi obstoj ženske ocenili kot najstarejši kolonialni pojav oz. razred ali še natančneje, če bi ženske imenovali najstarejše kolonizirano ljudstvo, ki ni nikoli postalo narod.

Družina se je v tem družbenem kontekstu razvila kot mala država moškega. Družina kot institucija se je skozi zgodovino civilizacije nenehno izpopolnjevala izključno zaradi tega, ker zagotavlja moč oblasti in državnemu aparatu. Prvič, družina postane osnovna celica države tako, da moški postane glava družine. Drugič, družina zagotovi neomejeno in neplačano žensko delo. Tretjič, ženska vzgaja otroke, da bi zadovoljila demografske potrebe države. Četrto, s svojim zgledom diseminira suženjstvo in nemoralnost v celotni družbi. Tako oblikovana družina je institucija, v kateri začne delovati dinastična ideologija.

Najpomembnejša ovira svobodi v družbenem kontekstu sta torej družina in zakonska zveza. Ko se ženska poroči, dejansko postane sužnja. Nemogoče si je zamisliti katero koli drugo institucijo, ki bi zaslužnjevala tako kot zakonska zveza. Najgloblje suženjstvo tako vzpostavlja institucija zakonske zveze, suženjstvo pa se v družini s tem še bolj utrdi. Pri tem ne gre za splošno sklicevanje na skupno življenje ali partnerske odnose, ki so lahko smiselni glede na posameznikovo dožemanje svobode in enakosti. Kar je predmet razprave, je zakoreninjena predstava klasične zakonske zveze in družine. Absolutno lastništvo ženske pomeni njen umik iz političnega, intelektualnega, družbenega in gospodarskega področja; tega ni mogoče zlahka povrniti. Zato je treba temeljito pretresti pojem družine in zakonske zveze ter razviti enotne napotke v smeri demokracije, svobode in enakosti spolov. Zakonske zveze ali razmerja, ki izhajajo bodisi iz individualnih in seksualnih potreb bodisi iz zahtev tradicionalne družine, lahko na poti do svobodnega življenja zaidejo v najnevarnejše deviacije. Slednjim oporekamo, saj nam gre za enakost med spoloma, oblikovanje dostojnega skupnega življenja in demokracijo v družbi, kar lahko uresničimo le z analizo miselnosti in političnim okoljem, ki ljudstva ne vzgaja v takšne destruktivne odnose.

Dinastična in družinska kultura, ki je v današnji bližnjevzhodni družbi še vedno tako močna, je eden glavnih virov tovrstnih težav, saj je vzrok prevelikemu številu prebivalstva in s tem tudi veliki želji po oblasti.

Degradacija žensk, neenakost, neizobraženost otrok, družinski prepiri in problemi časti so povezani z družinskim vprašanjem. Zdi se, kot da v družini obstaja model problemov, ki so sestavni del problemov oblasti in države, zato je za razumevanje oblasti, države, razreda in družbe nujno analizirati družino.

Država in centri moči so očetu-moškem v družini podelili svoje pooblastilo in ga prisilili v igranje te vloge. Tako je družina postala najpomembnejše orodje za legitimacijo monopolov. Postala je vir sužnjevi, podanikov, delavcev, vojakov in ponudnikov vseh drugih oblik storitev, ki so jih potrebovali vladajoči in kapitalistični krogi. Zato so družini pripisovali tako velik pomen, zato so ji podelili tak svečani status. Čeprav je žensko delo za kapitalistične kroge najpomembnejši vir dobička, so to prikrili z dodatnimi nalogami, ki so obremenile družino. Družino so tako spremenili v obrambo sistema, s čimer so zagotovili njeno neizogibno ohranitev.

Kritika družine je tako bistvenega pomena. Ostanke preteklih patriarhalnih in državnih družb ter sodobne oblike zahodne družbe na bližnjem vzhodu niso ustvarili produktivne sinteze, temveč slepo ulico. Ozko grlo, ki je nastalo v družini, je še bolj zapleteno kot tisto v državi. Če družina v nasprotju z drugimi, hitro razpadajočimi družbenimi vezmi še naprej ohranja svojo moč, je to zato, ker je edino razpoložljivo družbeno zatočišče. Družine *ne* smemo zanemariti. Če jo dobro analiziramo, lahko družina postane steber demokratične družbe. Ne le

ženske, temveč celotno družino je treba analizirati kot osnovno celico oblasti; če ne, bosta ideal in udejanjanje demokratične civilizacije ostala brez njenega najpomembnejšega elementa. To pomeni, da družina ni družbena institucija, ki bi jo morali porušiti, ampak jo moramo preoblikovati. Zahtevo po lastništvu nad ženskami in otroki, ki jo je vzpostavila hierarhija, je treba opustiti. Kapital (v vseh svojih oblikah) in razmerja moči ne bi smeli igrati nobene vloge v partnerskem odnosu. Reprodukcijsko kot motivacijo za ohranjanje zakonske zveze kot institucije bi morali odpraviti. Idealen pristop k združitvi moškega in ženske je tisti, ki temelji na filozofiji svobode, posvečeni moralni in politični družbi. V tem okviru bo preoblikovana družina najtrdnjše zagotovilo demokratične civilizacije in eno od temeljnih razmerij v novi ureditvi. Spontano naravno druženje je pomembnejše od uradnega partnerstva. Partnerja morata vedno sprejeti pravico drugega, da živi sam. V odnosih ni mogoče delovati suženjsko ali brezobzirno.

Jasno je, da bo družina v času demokratične civilizacije doživela največjo preobrazbo. Če ženska, ki ji je bilo odvzeto toliko moči in spoštovanja, tega ne bo ponovno pridobila, ne bo mogoče oblikovati smiselnega družinskega življenja. Družina, ki temelji na nevednosti in ignoranci, si ne zasluži našega spoštovanja. Pri gradnji demokratične civilizacije je vloga družine bistvenega pomena.

## Položaj žensk v kurdski družbi

Doslej sem opisal nekaj splošnih značilnosti seksistične družbe. Naj to analizo zaključim z nekaj pripombami o posebnih razmerah kurdskih žensk.

Prehod iz sumerske v hetitsko civilizacijo je proto-Kurde prisilil, da so okrepiли svoj plemenski položaj. Ker bi prezgodnja vzpostavitev države povzročila njihov izbris, se je zdelo, da so se raje odločili za napol nomadski, napol gverilski način življenja. Ko je okoli njih nastajalo vse več držav, so čutili vse večjo potrebo po krepitvi svojih plemenskih struktur. Kurdsko plemensko življenje je spominjalo na življenje v gverilski skupini. Ko si podrobneje ogledamo družino v plemenski skupnosti, vidimo, da sta bila na prvem mestu matriarhat in svoboda. Ženske so bile precej vplivnejše in svobodnejše. Pozornost, moč in pogum današnjih kurdskih žensk izvirajo iz te zelo stare zgodovinske tradicije. Vendar je negativni vidik plemenskega življenja ta, da so možnosti za prehod v naprednejšo družbo omejene.

Ni naključje, da imajo Kurdi med narodi Bližnjega vzhoda najbolj razvit čut za svobodo. To izvira iz njihovega zgodovinskega razvoja. Dolgotrajna odsotnost vladajočih in izkoriščevalskih razredov ter njihova nezmožnost ustvarjanja kakršne koli pozitivne vrednosti za svojo skupnost, pa tudi dejstvo, da so

se morali Kurdi skozi svojo zgodovino boriti proti naravi in vdorom tujcev, so prispevali k razvoju te značilnosti. Dejstvo, da so ženske v kurdski družbi pomembnejše kot v drugih bližnjevzhodnih družbah, je posledica omenjene zgodovinske realnosti. Vendar je treba temeljito analizirati sedanji položaj žensk v kurdski družbi. Položaj žensk po vsem svetu je slab, vendar je položaj kurdskih žensk v mnogih pogledih brez primere in ni nič drugega kot strašno suženjstvo. Dejansko je položaj žensk in otrok grozljiv. Čeprav v Kurdistanu družina velja za sveto, so jo uničili – zlasti zaradi pomanjkanja svobode, ekonomske nemoči, pomanjkanja izobrazbe in zdravstvenih težav. Pojav tako imenovanih umorov iz časti je simbolično maščevanje za to, kar se je zgodilo v družbi na splošno. Ženska plačuje za izbris moškega vpliva v družbi. Izguba moškosti se prenaša na žensko. Kurdske moškemu, ki je izgubil moralno in politično moč, razen upravljanje z žensko častjo, ne preostane nobeno drugo področje, na katerem bi lahko dokazal svojo moč ali nemoč.

V sedanjih okoliščinah je mogoče rešiti družinsko krizo le, če pride do splošne demokratizacije družbe. Izobraževanje in predvajanje oddaj v maternem jeziku lahko delno pomagata pri okrepitvi oslABLJENE družbene identitete. Toda zakonska zveza, odnosi med možem in ženo ter otroci niso presegli niti starih fevdalnih odnosov, ko so se ti znašli v neusmiljenih kapitalističnih razmerah in njihovo življenje spremenili v popolno ječo.

PKK se v svojem boju za svobodo Kurdov ne bori le proti uničujočim učinkom kolonializma, temveč tudi proti ponotranjenemu fevdalizmu z namenom spremembe položaja žensk in za odpravo zaslužjenosti družbe na splošno. Številne ženske so se vključile v boj – ne le zaradi upiranja kolonializmu, temveč tudi zato, da bi končale ponotranjeni fevdalizem in ponovno dobile svobodo. Od osemdesetih let 20. stoletja je to pomenilo, da so se kurdske ženske, tako znotraj kot zunaj organizacije, organizirale v žensko gibanje, preko katerega sprejemajo in izvajajo odločitve, ki ne zadevajo le njih, temveč družbo na splošno. Poskušal sem jih podpirati na vse možne načine, tako teoretično kot praktično.

## Kapitalizem

Resnična opredelitev kapitalizma le-tega ne bi smela predstavljati kot stalnico, kot takšnega sta ga ustvarili in zaznamovali monistična misel in delovanje. V bistvu gre za delovanje oportunističnih posameznikov in skupin, ki se namestijo v vsako razpoko in odprtino v družbi, kjer zaznajo potencial presežnega družbenega proizvoda; to delovanje pa se je sistematiziralo z odžiranjem in posledično manjšanjem družbenega presežka.

Ti posamezniki in skupine nikoli ne štejejo več kot enega ali dveh odstotkov družbe. Njihova moč je v oportunističnem in njihovih organizacijskih sposobnostih. Njihova zmaga ni odvisna le od njihovih organizacijskih spretnosti, temveč tudi od njihovega nadzora nad potrebnimi produkcijskimi sredstvi in nihanjem cen na točki, kjer se križata ponudba in povpraševanje. Če si uradne sile, namesto da bi jih zatrle, izposodijo njihovo dobičkonosnost in jim v zameno nudijo stalno podporo, lahko te skupine, ki sicer obstajajo na margini vsake družbe, postanejo novi gospodarji družbe. V zgodovini civilizacije, zlasti v bližnjevzhodnih družbah, so te marginalne skupine posrednikov – dobičkonosnežev od nekdanjih obstajale. Toda zaradi sovraštva družbe do njih ti nikoli niso zbrali dovolj poguma, da bi prilezli iz svojih skrivališč. Tudi najbolj despotski vladarji niso imeli poguma, da bi legitimirali te skupine. Ne le, da so jih prezirali, imeli so jih za najnevarnejšo koruptivno silo; njihovo (ne)etičnost so imeli za korenino vsega zla. Neprekosljiv val vojn, plenjenj, pobojev in izkoriščanja, ki je v zadnjih štiristo letih prihajal iz Zahodne Evrope, je v veliki meri posledica hegemonije kapitalističnega sistema. (A hkrati se je tudi največji boj proti kapitalizmu odvijal prav v Zahodni Evropi, zato ga ni mogoče obravnavati kot popolne izgube za človeštvo.)

Kapitalizem in nacionalna država predstavljata dominantnega moškega v njegovi najbolj institucionalizirani obliki. Kapitalistična družba je nadaljevanje in vrhunec vseh starih oblik izkoriščevalske družbe. Gre za nenehno vojno proti družbi in ženski. Skratka, kapitalizem in nacionalna država sta monopol tiranskega in izkoriščevalskega moškega.

Razbiti ta monopol bo morda težje kot razbiti atom. Glavni cilj ideološke hegemonije kapitalistične modernosti pa je zakriti zgodovinsko in družbeno dejstvo o njegovem nastanku in bistvu. Kapitalistični gospodarski družbeni red namreč ni posledica družbene in zgodovinske nujnosti; je konstrukt kot posledica zapletenega družbenega procesa. Religija in filozofija sta se spremenili v nacionalizem, božanski vidik nacionalne države. Končni cilj njenega ideološkega boja je zagotoviti kapitalistični monopol nad mišljenjem. Njena glavna orožja za doseg tega cilja so religionizem, diskriminacija na podlagi spola in scientizem, pozitivistični-znanstveni vidik religije. Brez ideološke hegemonije, zgolj s političnim in vojaškim zatiranjem je ohranjanje modernosti nemogoče. Medtem ko kapitalizem uporablja religionizem za nadzor nad spoznanjem družbe, nacionalizem uporablja za nadzor nad razredi in državljanstvom; slednji se je pojavil skupaj z nastankom kapitalizma. Cilj diskriminacije na podlagi spola je ženskam odreči vsakršno upanje na spremembo. Najbolj učinkovit način delovanja seksistične ideologije je, da v razmerje moči ujame tako moške kakor ženske in jih s stalnim posiljevanjem naredi nemočne. Kapitalizem je s pozitivističnim pristopom do znanosti nevtraliziral akademski svet in mladino. Prepričal jih je, da jim ne preostane nič drugega, kot da se vključijo v sistem in si z integracijo v sistem za-

gotovijo razne ugodnosti. Kot pri vseh zatiralskih in izkoriščevalskih družbenih sistemih se tudi kapitalizem ni mogel uveljaviti, dokler ni nastala država. Dogmatizem fevdalnega sistema je imel verski značaj, dogmatizem arhaične sužnje-lastniške družbe pa mitološki značaj. Monoteistični bog se je utelesil v kralju in dinastiji; danes pa se bog predstavlja kot nevidna sila plemenite biti države.

Ko je kapitalizem uvidel priložnost, da postane sistem, je začel z odpravljanjem vseh družbenih oblik, ki so temeljile na kulturi ženske-matere. V zgodnji stopnji modernosti je moč ženske družbenosti, ki se je še vedno skušala ohraniti, zgorela na grmadi lovca na čarovnice. Zažiganje je bilo zelo prikladno orodje za vzpostavljanje moške prevlade nad žensko z njenim globokim zaslužnjenjem. Ženska je danes v službi sistema deloma tudi zaradi obsežnega in razširjenega sežiganja žensk ob nastopu kapitalizma. Zaradi zakoreninjenega strahu pred grmado so ženske v Evropi popolnoma podrejene moškim.

Po izločitvi žensk iz družbe je [moški] sistem neusmiljeno uničil agrarno in vaško družbo. Dokler je bila družba skupnostno-demokratsko organizirana, kapitalizem ni mogel v polnosti doseči svoje moči in dobička, zato je ta vrsta družbenosti postala neizogibna tarča. S tem je ujetost najstarejše sužnje, ženske, postala model za vse druge oblike zaslužnjenja - življenja otrok in moških.

Čeprav imata politična in vojaška oblast pomembno vlogo pri ohranjanju hegemonije kapitalističnega sistema, je ključnega pomena lastnina in posledično paraliza družbe s pomočjo kulturne industrije. Miselnost skupnosti je pod vplivom sistema oslABLJENA, njeni člani pa postanejo lahkoverni. Številni filozofi trdijo, da se je družba spremenila v družbo spektakla, podobno živalskemu vrtu. Seksualna, športna, umetniška in kulturna industrija, prepletene ena z drugo in posamično, nenehno bombardirajo čustveno in analitično inteligenco z najrazličnejšimi oglasi. Posledično sta tako čustvena kot analitična inteligenca postali popolnoma disfunkcionalni; kolonizacija družbene misli je tako končana. Zelo zaskrbljujoče je, da družba prostovoljno sprejema ujetništvo kulturne in seksualne industrije, še več, to dojema kot dokaz svobode! To je najmočnejša podlaga in orodje za legitimizacijo, ki ga imajo vladarji. Kapitalizem lahko doseže stopnjo imperija le s pomočjo kulturne industrije, zato je boj proti kulturni hegemoniji najtežji od vseh: gre za duševni boj. Dokler nam ne bo uspelo oblikovati in organizirati boja proti kulturni vojni, ki jo vodi sistem s svojimi invazijami, asimilacijo in industrializacijo, noben boj za svobodo, enakost in demokracijo ne bo imel možnosti za uspeh.

Kapitalistična modernost je sistem, ki temelji na zanikanju ljubezni. Zaradi zanikanja družbe, nebrzdanega individualizma, spolno zaznamovane diskriminacije na vseh področjih, deifikacije denarja, zamenjave boga z nacionalno državo in spreminjanja ženske v stroj, ki ne prejema plače ali pa je ta minimalna, ni materialne podlage za ljubezen.

# Gospodarstvo

Gospodarstvo je namerno postala zapletena tema, nerazumljiva navadnim ljudem. To so naredili z namenom prikritja preproste resničnosti. Gospodarstvo je za ideologijo in nasiljem tretja sila, s katero so ženske in nato celotno družbo ujeli v past in jih prisilili v odvisnost. *Gospodarstvo* dobesedno pomeni »gospodinjstvo«, ki je bilo prvotno domena žensk, skupaj z drugimi temeljnimi deli družbe, o katerih bom govoril pozneje.

Tudi v ženski družbeni ureditvi je obstajalo kopičenje, vendar to ni bilo namenjeno trgovcu ali za potrebe trga. Bilo je namenjeno družini. To je humano in pravo gospodarstvo. Nevarne posledice kopičenja je preprečevala razširjena uporaba kulture daru. Kultura obdarovanja je pomembna oblika gospodarske dejavnosti in je združljiva z ritmom človeškega razvoja.

Ker je bila ženska na splošno izrinjena iz zgodovine civilizacije, še posebej pa iz kapitalistične modernosti, so močni moški dobili priložnost za izkrivljanje delovanja gospodarstva in ga spremenili v množico težav. To so naredili moški brez organske povezave z gospodarstvom in zaradi pretirane želje po dobičku in oblasti. Tako so pod svoj nadzor postavili vse ekonomske sile, zlasti pa žensko. Posledica tega je, da so se sile moči in države kot tumor v družbi pretirano povečale do te mere, da je ni bilo več mogoče vzdrževati ali ohranjati.

Z gospodarskimi težavami se dejansko soočimo, ko je ženska izrinjena iz gospodarstva. V bistvu je gospodarstvo vse tisto, kar povezujemo s preživetjem. Morda se zdi nenavadno, vendar menim, da je ženska kljub vsem poskusom, da bi jo prevladali in kolonizirali, še vedno prava ustvarjalka gospodarstva. Temeljita analiza gospodarstva bo pokazala, da je ženska najtemeljnejša sila v gospodarstvu. To se izkaže predvsem ob upoštevanju njene vloge v agrarni revoluciji in dejstvu, da je ženska milijone let nabirala rastline. Danes ne dela le v gospodinjstvu, temveč na številnih področjih gospodarstva; ženska je tista, ki nenehno vrtilo kolo. Drugi po vrsti za žensko po ustvarjanju gospodarstva so tisti, ki jih lahko uvrstimo med sužnje, podložnike in delavce. Vsi ti so nenehno pod krutim nadzorom z namenom, da si civilizacijske sile lahko prisvajajo njihov presežni proizvod in vrednost. Tretji po vrsti so vsi obrtniki, mali trgovci in mali zemljiški posestniki, ki so resda nekoliko svobodnejši. Tej kategoriji lahko dodamo umetnike, arhitekto, inženirje, zdravnike in ostale samozaposlene osebe. S tem je slika tistih, ki ustvarjajo in oblikujejo gospodarstvo, skoraj celovita.

Najbolj kruto obdobje za žensko je bilo, ko je bila v času kapitalistične civilizacije izrinjena iz gospodarjenja. To stanje lahko imenujemo »ženska brez gospodarstva« in predstavlja najpresenetljivejši in najgloblji družbeni paradoks. Celotno žensko prebivalstvo je postalo brezposelno. Čeprav je gospodinjsko delo najtežje delo, se ga obravnava kot brezvredno. Čeprav sta porod in vzgoja otrok

najzahtevnejši med vsemi nalogami, nanju ne gledamo vedno kot na dragoceno delo, ampak pogosto kot navadno nadlogo. Poleg tega, da je ženska brezposelni stroj za rojevanje in vzgojo otrok, ki se ga da poceni kupiti in brezplačno upravljati, se žensko lahko uporablja kot grešnega kozla, ki nosi krivdo za vse, kar je v družbi narobe. Skozi vso zgodovino civilizacije so moški žensko postavljali na dno družbene lestvice, kjer je opravljala neplačana gospodinjska dela, vzgajala otroke in ohranjala družino; opravljala je naloge, ki so dejanski temelj kapitalistične akumulacije. Nobena druga oblika družbene ureditve ni imela toliko moči, da bi razvila in sistematizirala izkoriščanje žensk v tolikšni meri kot prav kapitalizem.

V obdobju kapitalizma je (bila) ženska tarča neenakosti, brez svobode in možnosti demokratične obravnave, ne le na spodnji prečki družbene lestvice, temveč na vseh ravneh. Poleg tega je moč seksistične družbe postala tako intenzivna in je prodrla tako globoko, da so žensko spremenili v objekt in subjekt seksualne industrije. Moška dominantna družba v kapitalistični civilizaciji doseže svoj vrhunec.

Pa vendar sta ženska in gospodarstvo med seboj neizogibno prepletena. Ker ženska ustvarja gospodarstvo le v skladu z osnovnimi potrebami, gospodarstvo, ki ga poganja ženska, nikoli ne doživlja depresije, nikoli ne povzroča onesnaževanja okolja in nikoli ne ogroža podnebja. Ko bomo prenehali proizvajati zgolj za dobiček, bomo dosegli osvoboditev sveta, človeštva in življenja samega.

## Ubijanje dominantnega moškega: uvedba tretjega velikega spolnega razkola kot upor proti dominantnemu moškemu

Čeprav je moška prevlada dobro institucionalizirana, so tudi moški zaslužnjeni. Sistem se dejansko reproducira v posameznem moškem in ženski ter njunem odnosu. Če torej želimo premagati sistem, potrebujemo radikalno nov pristop do ženske, moškega in njunega odnosa.

Zgodovina je na neki način zgodovina dominantnega moškega, ki je pridobil oblast z vzponom razredne družbe. Značaj vladajočega razreda se oblikuje sočasno z značajem dominantnega moškega. Tudi v tem primeru je vladavina moških potrjena z mitološkimi lažmi in božjimi kaznimi. Pod omenjenimi krinkami se skriva resničnost gole sile in grobega moškega izkoriščanja. V imenu časti si je moški na najzahrbtnejši, izdajalski in despotski način prisvojil položaj in pravice ženske. Dejstvo, da je moški skozi zgodovino oropal žensko – svojo večno

tekmico in ujetnico – njene identitete in značaja, je povzročilo veliko več škode kot sama razredna delitev. Ujetništvo ženske je merilo splošne zaslužjenosti in propada družbe; je tudi merilo laži, kraj in tiranije. Prevladujoči androcentrični značaj družbe doslej ni dopuščal niti znanstvene analize fenomena ženske.

Temeljno vprašanje je, zakaj je moški tako ljubosumen, gospodovalec in zloben, ko gre za žensko; zakaj še naprej vztraja v vlogi posiljevalca. Posilstvo in nadvlada sta pojava, nedvomno povezana z družbenim izkoriščanjem; odražata posiljevanje ljudi s hierarhijo, patriarhatom in oblastjo. Če pogledamo malo globlje, bomo videli, da ta dejanja izražajo tudi izdajo življenja. Večplastna predanost ženske življenju lahko pojasni moški seksizem. Družbeni seksizem pomeni izgubo bogastva in raznolikosti življenja, ki ga povzroča izčrpavajoči in zakrinkani vpliv seksizma, ter posledično porast jeze, posilstev in dominantne države.

Zato je pomembno, da na dnevni red uvrstimo problem moškega, ki je veliko resnejši od problema ženske. Po vsej verjetnosti bomo težje analizirali pojma nadvlade in oblasti, ki sta povezana z moškim. Ženska ni tista, ki se noče spremeniti, temveč moški. Boji se, da bi z opustitvijo vloge dominantnega moškega postal kot monarh, ki je izgubil svojo državo. A moški bi se moral zavedati, da ga ta najbolj votla oblika dominacije prav tako prikrajša za svobodo in, kar je še huje, onemogoča spremembe.

A da bi lahko živeli smiselno življenje, moramo opredeliti tudi žensko in njeno vlogo v družbenem življenju. To ne sme biti opredelitev njenih bioloških lastnosti in družbenega statusa, temveč analiza nadvse pomembnega pojma ženske kot človeškega bitja. Če lahko opredelimo žensko, bo morda mogoče opredeliti tudi moškega. Če pri opredeljevanju ženske ali življenja za izhodišče vzamemo moškega, bodo razlage neveljavne, saj je obstoj ženske pomembnejši od moškega. Družba, v kateri prevladujejo moški, ponižuje položaj ženske in jo razvrednoti, vendar nas to ne sme ovirati pri oblikovanju veljavnega razumevanja njene resničnosti.

Zdaj nam mora postati jasno, da ženska telesna zgradba ni pomanjkljiva ali manjvredna; nasprotno, žensko telo je pomembnejše od moškega. To je vzrok moškega skrajnega in nesmiselnega ljubosumja.

Naravna posledica različnih telesnih značilnosti pomeni, da je ženska čustvena inteligenca veliko boljše od moške. Čustvena inteligenca je povezana z življenjem; je inteligenca, ki uravnava empatijo in sočutje. Tudi ko ženska razvije analitično inteligenco, ji njena čustvena inteligenca omogoči uravnoteženo življenje, predanost življenju in ne destruktivnosti.

Kot je razvidno že iz te kratke argumentacije: moški je sistem. Moški je postal država in jo spremenil v prevladujočo kulturo. Razredno in spolno zatiranje se razvijata skupaj; moškost je ustvarila vladajoči spol, vladajoči razred in vlada

jočo državo. Ko moškega analiziramo v tem kontekstu, je jasno, da je treba moškost ubiti.

Dejansko je ubijanje dominantnega moškega temeljno počelo socializma. To pomeni ubiti oblast: ubiti enostransko nadvlado, neenakost in nestrpnost. Poleg tega je treba ubiti fašizem, diktaturo in despotizem. Ta koncept bi morali razširiti tako, da bi vključeval vse te vidike.

Osvoboditev življenja ni mogoča brez radikalne ženske revolucije, ki bo spremenila moško miselnost in življenje. Če nismo sposobni vzpostaviti miru med moškim in življenjem ter življenjem in žensko, je sreča le prazno upanje. Revolucija, ki zadeve spolne vloge, se ne nanaša samo na žensko. Gre za pet tisoč let staro civilizacijo razredne družbe, zaradi katere je moški pravzaprav v slabšem položaju kot ženska, zato bi omenjena revolucija pomenila hkratno osvoboditev moškega.

Pogosto sem pisal o »popolni ločitvi«, tj. sposobnosti ločitve od pet tisoč let stare kulture moške nadvlade. Ženska in moška spolna identiteta, ki ju poznamo danes, sta družbena konstrukta, ki sta se oblikovala veliko pozneje kot biološka ženska in moški. Žensko so tisočletja izkoriščali v skladu s to konstruirano identiteto; ženska nikoli ni bila priznana za svoje delo. Moški mora preseči pogled, po katerem žensko vedno vidi kot ženo, sestro ali ljubico – stereotipe, ki sta jih izoblikovali tako tradicija kakor sodobnost.

Trditev, da moramo najprej obravnavati vprašanje države in nato vprašanje družine, ni smiselna. Nobenega resnega družbenega problema ni mogoče povsem razumeti, če ga obravnavamo ločeno. Veliko učinkovitejša metoda je, da zadeve obravnavamo celovito; da vsako vprašanje osmislimo glede na drugo vprašanje. Ta metoda velja tudi pri reševanju težav med spoloma. Analiza družbene miselnosti brez analize države, analiza države brez analize družine in analiza ženske brez analize moškega prinese nepopolne rezultate, zato moramo te družbene pojave analizirati kot celoto; v nasprotnem primeru bodo rešitve, do katerih bomo prišli, neustrezne.

Pri iskanju rešitev za vse družbene probleme na Bližnjem vzhodu je treba v ospredje postaviti položaj žensk. Temeljni cilj za čas, ki je pred nami, mora biti usmeritev v uresničenje tretjega glavnega spolnega razkola; ki je tokrat usmerjen proti moškemu. Brez enakosti spolov nobena zahteva po svobodi in enakosti ne more biti smiselna. Pravzaprav svobode in enakosti ni mogoče uresničiti brez doseganja enakosti spolov. Najbolj trajna in celovita sestavina demokratizacije je svoboda žensk. Družbeni sistem je najbolj ranljiv prav zaradi nerešene vprašanja ženske; ženske, ki je bila najprej spremenjena v lastnino in je danes blago v celoti, z dušo in telesom. Vlogo, ki jo je nekoč imel delavski razred, mora zdaj prevzeti sestrstvo žensk. Preden torej lahko analiziramo razred, moramo znati analizirati sestrstvo žensk – to nam bo omogočilo, da si bomo lahko

ustvarili veliko jasnejšo predstavo o vprašanju razreda in nacionalnosti. Resnična svoboda ženske je možna le, če lahko odstranimo zaslužnjoča čustva, potrebe in želje moža, očeta, ljubimca, brata, prijatelja in sina. Najgloblja ljubezen predstavlja najnevarnejšo obliko lastniških vezi. Značilnosti svobodne ženske ne bomo mogli razumeti, dokler ne bomo izvedli stroge kritike miselnih, verskih in umetniških vzorcev o ženskah, ki so si jih ustvarili moški, ki obvladujejo ta svet.

Ko bo družba nekoč dosegla stopnjo vsesplošne svobode in enakosti, to ne pomeni, da bodo avtomatično postale svobodne tudi ženske. Za njihovo osvoboditev je nujna ločena in samostojna organizacija žensk, svoboda žensk pa mora biti enaka njihovi opredelitvi kot fenomena. Seveda lahko splošno gibanje za demokratizacijo razkrije priložnosti tudi za ženske, vendar to samo po sebi ženskam *ne* bo prineslo demokracije. Ženske morajo same določiti svoj demokratični cilj ter vzpostaviti organizacijo in prizadevanja za njegovo uresničitev. Za osvoboditev ženske izpod v njej zakoreninjenega suženjstva je nujno potrebna posebna opredelitev svobode.

## Jineolojî kot znanost o ženski

Izločanje žensk iz znanstvenih poklicev in predmetov od nas zahteva, da poiščemo radikalno alternativo.

Najprej moramo vedeti, kako bomo lahko zmagali na ideološkem prizorišču in ustvarili libertarno, naravno miselnost proti dominantni, oblasti željni moški miselnosti. Pri tem moramo imeti vedno pred očmi, da tradicionalno podrejaenje žensk ni fizično, temveč družbeno. Je posledica zakoreninjenega suženjstva, zato je najpomembnejše premagati mišljenje in čustva, ki se vežejo na podrejaenje v okviru ideologije.

Ker je boj za svobodo žensk usmerjen na politično raven, moramo vedeti, da je to najtežji vidik boja. Če uspeha ne bomo dosegli na političnem področju, noben drug dosežek ne bo trajen. Politični uspeh ne pomeni, da moramo sprožiti gibanje za žensko državotvornost. Nasprotno, pomeni boj proti etatističnim in hierarhičnim strukturam; pomeni ustvarjanje političnih formacij, katerih cilj je doseči družbo, ki je demokratična, enaka med spoli, okolju prijazna in v kateri država ni osrednji element. Ker hierarhija in etatizem nista združljiva z žensko naravo, si mora gibanje za svobodo žensk prizadevati za protihierarhične in protidržavne politične formacije. Propad suženjstva na političnem prizorišču je možen le, če na tem področju uspešno izvedemo organizacijsko preobrazbo. Politični boj zahteva celovito demokratično organizacijo žensk in samega boja.

Organizirati in spodbujati je treba vse sestavine civilne družbe, človekove pravice, lokalno upravljanje in demokratični boj. Tako kot socializem tudi svoboda in enakost žensk lahko dosežemo le s celovitim in uspešnim demokratičnim bojem. Če ne bomo vzpostavili demokracije, tudi svobode in enakosti ne bomo mogli doseči. Vprašanja, povezana z ekonomsko in družbeno enakostjo, je mogoče uspešno rešiti tudi z analizo politične moči in demokratizacijo. Navidezna pravna enakost brez demokratične politike nima nobenega pomena; sama po sebi ne bo prispevala k svobodi. Brez odprave lastniških razmerij in razmerij moči, ki dominirajo in podjarmljajo žensko, ni mogoče doseči svobodnih odnosov med žensko in moškim.

Čeprav ima feministični boj številne pomembne vidike, je pred njim še veliko ovir na poti v demokracijo, kakor jo je zastavil Zahod. Prav tako nima pravega vpogleda v to, kaj pomeni kapitalistični način življenja. Položaj spominja na Leninovo razumevanje socialistične revolucije. Kljub velikopoteznim prizadevanjem in zmagam v številnih pomembnih bitkah se leninizem na koncu ni mogel izogniti dragocenemu levičarskemu prispevku h kapitalizmu.

Podobno se lahko zgodi tudi feminizmu. Pomanjkljivosti, ki slabijo njegov naboj, so: pomanjkanje močne organizacijske strukture, nezmožnost, da bi v celoti razvil svojo filozofijo, in težave v zvezi z militantnim ženskim gibanjem. Morda njegovo pojmovanje kot »realsocializem ženske fronte« tudi ni najbolj umestno, toda naša analiza le-tega mora priznati, da je bil to doslej najresnejši ukrep, s katerim smo opozorili na vprašanje ženske svobode. Poudarja, da gre za zatirano žensko dominantnega moškega, čeprav se realnost ženske nanaša na veliko več kot zgolj to, da gre za ločen spol; nanaša se na gospodarske, družbene in politične razsežnosti. Če na kolonializem ne gledamo le z vidika naroda in države, ampak tudi glede na skupine ljudi, lahko opredelimo ženske kot najstarejšo kolonizirano skupino. Dejansko nobeno drugo bitje v duši in telesu ni doživelo tako celovite oblike kolonizacije kakor ženska. Predvsem pa se moramo zavedati, da je ženska umeščena v kolonijo brez natančno začrtanih meja.

Glede na zgoraj navedeno menim, da bo ključ do rešitve naših družbenih problemov gibanje za svobodo, enakost in demokracijo žensk; gibanje, ki temelji na znanosti o ženski, v kurdščini imenovani *jineolojî*. Kritike, ki so jih ponudila sodobna ženska gibanja, ne zadostujejo za analizo in oceno zgodovine civilizacije in modernosti, zaradi katere je ženska skoraj izginila. To, da v okviru družbenih ved skorajda ni ženskih tem, vprašanj in gibanj, je posledica hegemonije civilizacije, modernistične miselnosti in strukture materialne kulture.

Poleg tega ima ženska kot temeljna sestavina moralne in politične družbe odločilno vlogo pri oblikovanju etike in estetike življenja, ki odražata svobodo, enakost in demokratičnost. Etika in estetika sta glavna sestavna dela *jineolojî*. Zaradi velike odgovornosti ženske do življenja bo ta nedvomno vplivala na intelektual-

ni razvoj in pomagala pri implementaciji številnih novosti. Povezanost ženske z življenjem je celovitejša od moškega, kar je botrovalo razvoju ženske čustvene inteligence, zato je estetika v smislu estetiziranja življenja za žensko življenjskega pomena. Z etičnega vidika je ženska veliko odgovornejša kot moški. Zato bo žensko etično delovanje, ki zadeva moralo in politiko, bolj realistično in odgovornejše od moškega. In zato je ženska tudi primernejša za analizo in odločanje o dobrih in slabih vidikih izobraževanja, pomenu življenja in miru, zlonamernosti in grozotah vojne, primernih ukrepih glede tega in pravičnosti. Iz tega vidika bi bilo primerno, da bi v *jineoloži* vključili tudi gospodarstvo.

# Prvotni akumulacijski procesi v sumerski družbi

## Abstract

### Primary Accumulation Processes in Sumerian Society

In this article I describe the conditions for the emergence of capitalism, situating it within the new social conditions of the 13th-15th centuries, in which feudal lords, the clergy, agrarian landlords and the aristocracy came together to form a ruling class in response to deep social conflicts. Between the 16th and 17th centuries, we saw the establishment of a centralised state that simultaneously controlled all aspects of reproduction, deprived European workers of their means of subsistence, subjugated the productivity of indigenous American and African populations, and enslaved labour in the mines and plantations. To this I add the feminist interpretation of Silvia Federici, who argues that the ruling elite of the time also introduced domination and conflict between men and women into class conflict and domination. I relate this to Öcalan's argument that male domination and the exploitation of women already took shape with the establishment of Sumerian society, which is characterised by the reorganisation of society in the form of a centralist state, an extractive economy, colonialism, the humiliation of women and the establishment of a coalition between a powerful man, a priest and a shaman. I conclude by demonstrating the structural link between the centralised property management mechanisms used by the temple and the colonial practices endogenous and endemic to the centralised early city-states, and what can still be identified today as capitalist practices manifested in the form of increased violence against women, expropriation of communal property and colonialism.

**Keywords:** capitalism, class division, gender division, Öcalan, Federici

*Veronica Maio holds a degree in Philosophy from the University of Turin. She is interested in techniques of the self, processes of subjectivation and feminist philosophy. She presented this article at the conference (2023) Challenging Capitalist Modernity, We want our world back, Resist, Reclaim and Rebuild. Email: veronica.maio@edu.unito.it*

### **Povzetek**

V članku opišem pogoje za nastanek kapitalizma, in sicer jih postavim v nove družbene pogoje od 13. do 15. stoletja, v katerih so se fevdalci, duhovščina, agrarni veleposestniki in aristokracija združili v vladajoči razred kot odziv na globoke družbene konflikte. Med 16. in 17. stoletjem smo bili priča vzpostavitvi centralizirane države, ki je sočasno nadzorovala vse vidike reprodukcije, odvzela evropskim delavcem sredstva za preživetje, si podredila produktivnost avtohtonega ameriškega in afriškega prebivalstva ter zaslužnjila delovno silo v rudnikih in na plantažah. K temu dodam feministično interpretacijo Silvie Federici, ki trdi, da je takratna vladajoča elita v razredne konflikte in dominacijo uvedla tudi dominacijo in konflikt moških z ženskami. To navežem na Öcalanovo trditev, da sta se moška dominacija in izkoriščanje žensk oblikovala že z vzpostavitvijo sumerske družbe, za katero je značilna reorganizacija družbe v obliki centralistične države, ekstraktivnega gospodarstva, kolonializma, poniževanja žensk ter vzpostavitve koalicije med močnim moškim, svečenikom in šamanom. Zaključim tako, da pokažem na strukturno povezavo med centralističnimi mehanizmi upravljanja z lastnino, ki jih je uporabljal tempelj, kolonialnimi praksami, ki so endogene in endemične za centralizirane zgodnje mestne države, in kapitalistično prakso, ki jo še danes lahko prepoznamo in se kaže v obliki povečanega nasilja nad ženskami, razlastitve skupne lastnine in kolonializma.

**Ključne besede:** kapitalizem, razredna delitev, spolna delitev, Öcalan, Federici

*Veronica Maio je diplomantka dodiplomskega študija filozofije na Univerzi v Torinu. Njeni interesi se osredotočajo na tehnike jaza, procese subjektivacije in feministično filozofijo. Pričujoči članek je predstavila na konferenci (2023) Challenging Capitalist Modernity, We want our world back, Resist, Reclaim and Rebuild. E-mail: veronica.maio@edu.unito.it*

Razprava o izvoru kapitalizma mora izhajati iz koncepta prvotne akumulacije – koncepta, ki ga Marx v prvem zvezku Kapitala omenja kot fazo pred kapitalistično akumulacijo in ki je opisana »ne kot rezultat, temveč izhodišče kapitalističnega načina produkcije.« (Marx, 1977) Ta okvir ne poskuša le opredeliti obdobja in specifičnih zgodovinskih dogodkov, ki so se zgodili pred kapitalizmom in ki nam omogočajo bolje razumeti njegov nastanek, temveč si prav tako prizadeva razjasniti proces in pogoje, ki so privedli do vzpostavitve kapitalističnih odnosov. Koncept prvotne akumulacije je namreč povezan s specifičnim zgod-

vinskim procesom, ki nam omogoča boljše razumeti strukturne pogoje, potrebne za obstoj kapitalistične družbe, ki ohranjajo »preteklost kot nekaj, kar še vedno živi v sedanjosti« (Federici, 2022).

Prav materialistične in foucaultovske feministke, kot je Silvia Federici, so pomagale razkriti in analizirati skrivnostno naravo tega procesa (Federici in Fortunati, 1984). Genealoško delo Federici o procesu prehoda v kapitalizem je na primer pokazalo, da se je ta pojavil kot odziv fevdalcev, trgovske aristokracije, škofov in papežev na globoke družbene konflikte, ki so med letoma 1350 in 1500 zamajali njihovo moč (Federici, 2022). Šlo je za kontrarevolucijo in ne za rezultat evolucionjskega procesa kot oblikovanja gospodarskih sil, ki so dozorele v starem sistemu, toda razvoj kapitalizma kot posledice odgovora na krizo fevdalne oblasti ni bil edini proces, ki bi lahko vodil v spremembo družbenega sistema, kar ne pomeni, da je bil neizogiben ali da so ga povzročili prav ti posebni zgodovinski dogodki: v tistem času so uporniki in pripadniki velikih družbenih gibanj v Evropi načrtovali in predlagali novo egalitarno in združeno družbo.

Omenjene družbenoekonomske in verske elite so si prav tako zadale nalogo, da bodo s pomočjo neenakopravne spolne politike v boj pritegnile mlade delavce. Ti so razredni boj spremenili v antagonizem do žensk in tako omogočili uvedbo nove spolne delitve dela in erozijo (ali spodkopavanje) družbenega položaja žensk. Lov na čaravnice je predstavljal vrhunec nasilja tega procesa.

Med 16. in 17. stoletjem smo bili priča vzpostavitvi centralizirane države, ki je sočasno nadzorovala vse vidike reprodukcije, odvzela evropskim delavcem sredstva za preživetje, si podredila produktivnost avtohtonega ameriškega in afriškega prebivalstva ter zasušnjila delovno silo v rudnikih in na plantažah. Toda, kot izrecno poudarja Federici, »prvotna akumulacija torej ni bila omejena na akumulacijo in koncentracijo kapitala ter delavcev [...] . Zajemala je tudi akumulacijo razlik in delitev znotraj delavskega razreda, pri čemer so hierarhije na podlagi spola kot tudi na podlagi 'rase' in starosti postale konstitutivne za razredno nadvlado in formacijo modernega delavstva.« (Federici, 2022: 85) Tako se pokaže, kako je proces prvotne akumulacije postal predvsem strategija vladanja za nadzorovanje in discipliniranje vseh oblik nestrinjanja in upora (Federici, 2022), ki zlasti s hierarhično delitvijo na podlagi spola ustvarja pogoje za učinkovitejšo produkcijo vrednosti ter omogoča cerkvi in državi, da spretnosti in potencial ljudi spremenita v delovno silo, ki si jo je treba prisvojiti.

To arheologijo prehoda v kapitalizem je treba umestiti v okvir Öcalanove filozofije, da bi lahko razumeli korenine njegovega logičnega, zgodovinskega, materialnega in ideološkega začetka: po Öcalanu moramo izvor družbenih delitev, na katerem temelji prvotna akumulacija, iskati v starodavni Mezopotamiji, v zgodovinski fazi (ali trenutku), ki je privedla do institucionalizacije hierarhije.

Prvotna akumulacija se torej začne s spremembo miselnosti, ki se je pojavila z razvojem kmetijstva. Ženske so bile tiste, ki so imele ključno vlogo pri razvoju sedeče družbe, v kateri so določale kulturo, znanje, odnos do okolja in reprodukcijo skupnosti ter upravljale z njimi. Do spremembe miselnosti te naravne oblike družbe je prišlo, ko se je »močan moški«, lovec, ki si je kljub svoji obrobni in nezanesljivi vlogi svoje mesto v družbi prisvojil s silo, povezal s skupino starešin, ki v skupnosti do tedaj ni igrala nobene vloge, ter razvil obliko družbe, namenjene sistematičnemu zatiranju in marginalizaciji žensk, na primer z izobraževanjem in usposabljanjem mladih moških za nasilen boj in ubijanje: tako sta se razvili avtoriteta in hierarhija (Öcalan, 2016). Razvoj avtoritete in hierarhije, še preden se je vzpostavila razredna družba, predstavlja eno najpomembnejših prelomnic v človeški zgodovini: točko, ki je postavila temelj patriarhalne oblasti. Institucionalizacija patriarhata kot sistema za opredelitev ter organizacijo družbe in ljudi se je sčasoma preoblikovala v državno oblast (Öcalan, 2016).

To pomeni, da se je zgodovinsko gledano moška avtoriteta pojavila v komunitarni družbi, ki je temeljila na načelu redistribucije in nasprotovala vsakršni obliki kopičenja, kar je v globokem nasprotju z moralo in religijo (Burkert, 1991). Patriarhalna družba je sprva izražala oblike hierarhične organizacije, ki so bile koristne in učinkovite. Kot poudarja Öcalan: »preden je dominacija postala vsesplošni del medčloveških odnosov, ni bilo mogoče razviti sistema izkoriščanja človeške sile in njegove aplikacije. Namesto tega je bila dominacija povezana s posedovanjem [...]. A prav posedovanje je predpogoj, jedro vseh sistemov lastništva. S slednjim se je začelo novo obdobje, v katerem so skupnost, ženske, otroci, mladina ter območja za lov in nabiralništvo postali lastnina [...]. V tistem času je šaman ustvarjal mitologijo te nove dobe. Njegova naloga je bila, da v zavesti dominantnih moških to novost prikaže kot veličasten napredek.« (Öcalan, 2016) In če avtoritarne, dominantne sile ne bi tako učinkovito konstruirale pripovedi in sistemov, ki legitimirajo njihovo moč nad ljudmi, bi se družbene skupine dejansko lahko veliko lažje osvobodile stanja podrejenosti. Zato je že od poznega neolitika dalje, enako kot v 16. – 17. stoletju, državna oblast potrjevala svoj nadzor nad družbo s sistematično in obsežno uporabo nasilja in prevar, kot prava kontrarevolucija odporu družbe proti oblasti.<sup>1</sup>

Institucionalizacijo hierarhije, ki je formalno poustvarjena v temeljni obliki organizacije države, izražata sistematična patriarhalna podrejenost in centralizacija lastništva; pojava, ki sta, kot sem poudarila, neločljiva in temeljna elementa prvotne akumulacije, ki je omogočila prehod v kapitalizem. Zato lahko

---

<sup>1</sup> Ep o Innani, ki je po vsej verjetnosti nastal pred cca. 4000 leti pred našim štetjem, priča o neuspelem poskusu patriarhalnega načela, da bi izpodrinilo naravno žensko načelo, saj se Innani navkljub nasprotovanju države in oblasti ter nasilju uspe ponovno vzpostaviti in obdržati (Öcalan, 2016, op. cit.: str. 37).

rečemo, da kapitalizma ne moremo obravnavati kot izključno ekonomskega fenomena, temveč kot način vladanja »veleposestniških, izkoriščevalskih, kolonialnih in asimilacijskih sil« (Öcalan, 2021: 132): kot monopol moči in kapitala.

Ta novi sistem se je v celoti razvil in uveljavil v poznem Uruku (3.–4. tisočletje p.n.št.) v Spodnji Mezopotamiji. Kot poudarja Federici, je bil »plantažni sistem odločilen za razvoj kapitalizma ne le zaradi ogromnega presežka delovne sile, ki ga je akumuliral, temveč tudi zato, ker je začrtal vzorce organizacije dela, gospodarskega povezovanja, proizvodnje za izvoz in mednarodnega razporejanja delovne sile, ki so postali paradigmatični za kapitalistične odnose«. (Federici, 2022) V Uruku in južni Mezopotamiji se je v 4. tisočletju pred našim štetjem zgodil temu podoben proces, ki ga je povzročila uvedba novega načina organizacije kmetijske proizvodnje: zahvaljujoč tehničnim inovacijam je sistem brazd na dolgih poljih z namakanjem prvi mestni državi v zgodovini omogočil prvo primitivno akumulacijo (Liverani, 1998: 19-26). Takšna kmetijska tehnologija je za razliko od sistema namakanja v bazenih, ki ga je bilo mogoče samostojno upravljati na ravni družine ali vasi, zahtevala prisotnost koordinacijske skupine za sajenje in upravljanje. Mestna revolucija, ki jo je spodbudila ta kmetijska inovacija, je torej predpostavljala obstoj oblike oblasti, ki je bila sposobna usklajevanja in načrtovanja delitve zemljišč skupaj s kolonizacijo precej velikega ozemlja: materialna in ideološka institucija, ki je postala osrednja točka tega centraliziranega sistema upravljanja, je bil tempelj.

Toda velika rast in širitev kmetijske proizvodnje, ki jo je prinesel omenjeni tehnološki razvoj v nekaj stoletjih, ni bila usmerjena v izboljšanje življenjskih pogojev prebivalstva, temveč je služila strukturnemu preoblikovanju družbenih odnosov skupnosti na podlagi izkoriščanja dela prebivalstva (tlaka), ki ga je vzpostavila institucija templja. Ta institucija je imela monopolno pravico do distribucije proizvodov, shranjenih v templju, in razporejanja dela v skupnosti. V veliki meri je šlo za neuravnotežen sistem z dvojnimi krogi redistribucije, saj so pomembne dobrine, ki so jih ustvarili (delavci), potovale iz zunanjega kroga v osrednje skladišče (tempelj), iz templja pa v notranji krog zaposlenih (upravnikov in vodij) (Liverani, 1998: 91). Tempelj je bil institucija, zadolžena za infrastrukturne in logistične vidike omenjene družbene preobrazbe, kot institucija pa je svojo moč utemeljevala v ideološki legitimnosti, zaradi katere je tempelj dobil osrednjo, vodilno vlogo v družbi. Način upravljanja presežka, ki ga je predlagal tempelj, je moral poskrbeti za ideološko kompenzacijo družbenih stroškov urbane revolucije: »zato je odvzem sredstev proizvajalcem [...] in njihovo usmerjanje v skupno dobro zahteval močan odmerek prisile, ki je bila bodisi fizična [...] bodisi ideološka. In tempelj je bil edina institucija, ki je bila sposobna prepričati proizvajalce, da se odpovedo znatnim delom svojega dela v

korist skupnosti in njenih voditeljev, in sicer pod pretvezo njihovega božanskega izvora.« (Liverani, 1998: 34-35)

Glede ideološkega elementa, ki je značilen za primitivno akumulacijo, Algaze v skladu z Wallersteinovo študijo o »svetovnem sistemu« (Wallerstein, 1974) pokaže na strukturno povezavo med centralističnimi mehanizmi upravljanja z lastnino, ki jih je uporabljal tempelj, in kolonialnimi praksami, ki so endogene in endemične za centralizirane zgodnje mestne države (Algaze in dr., 1989). Za legitimizacijo novih hierarhij je bilo namreč treba izdelati jasno opredeljen simbolni sistem oblasti in strateško kolonizirati ozemlja pod oblastjo zgodnjih mestnih držav, da bi zagotovili velike količine kovine, lesa in kamna, s katerimi so krasili nove monumentalne javne zgradbe. Čeprav se v tem obdobju gospodarsko izkoriščanje periferije s strani centra ni nanašalo na primarne potrošne dobrine, s katerimi so samostojno upravljala avtohtona ljudstva, pa je vseeno močno vplivalo na način življenja omenjenih skupnosti, ki so na primer morale na svojih ozemljih uvesti ekstraktivno gospodarstvo v korist južnih mest, kot je to veljalo v primeru severnih gorskih kantonov, zlasti rudarskih območij. Takšno izkoriščanje ni vplivalo le na gospodarstvo, temveč tudi na način organizacije družbe: v družbah s periferije, ki se niso organizirale po načelu državnega modela, se je hierarhičnost krepila v liku poglavarja: v figuri, ki so jo poznali in podpirali uruški trgovci in vodje, ki so sodelovali z avtohtonimi elitami pri vzpostavljanju proizvodnega sistema, ki je deloval v korist južnega mestnega gospodarstva (Liverani, 1998: 101). Lokalne elite so z asimilacijo načina življenja južnih mezopotamskih skupnosti tako postale utelešenje obsežnega sistema dominacije.

Materialistična in genealoška feministična perspektiva sta na koncu zagotovili dodatne argumente za razumevanje tega, zakaj Öcalan izvor kapitalizma pripisuje sumerski družbi, kajti ne gre izključno za ekonomski sistem, temveč za način vladanja, ki je zarisal transformacije v mezopotamski družbi 4000 let pred našim štetjem, ki so se izkristalizirale v poznouruški kulturi, v kateri smo bili priča tistim materialnim in ideološkim pojavom, ki se še danes v procesih prvotne akumulacije ohranjajo kot preteklost v sedanjosti, in sicer v obliki povečanega nasilja nad ženskami, razlastitve skupne lastnine in kolonializma.

Prevedla Katarina Majerhold

## **NAROČITE SE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI**

**PRIDRUŽITE SE NAŠIM ZVESTIM BRALCEM IN SE NAROČITE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI.**

Letna naročnina je 30 evrov, za študente in brezposelne pa 20 evrov. Naročnina velja od datuma plačila, za naslednje tri številke.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo je uveljavljena družboslovna in humanistična znanstvena revija. Zavezani smo kritični misli in transdisciplinarnosti, osvobajajočim epistemologijam in odpiranju akademskega prostora. Govorimo o tistem, o čemer se ne govori. Brcamo proti toku in izumljamo nove sloge plavanja – že od leta 1973.

Svoje naročilo nam sporočite na elektronska naslova [narocnine@ckz.si](mailto:narocnine@ckz.si) ali [ckzrevija@gmail.com](mailto:ckzrevija@gmail.com).